

МИЛОЈЕ ВАСИЋ, Археолошки институт, Београд
ГОРДАНА МИЛОШЕВИЋ, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд
НАДЕЖДА ГАВРИЛОВИЋ, Археолошки институт, Београд

ИСКОПАВАЊА МЕДИЈАНЕ У 2010. И 2011. ГОДИНИ

UDK: 902.2:902.01(497.11)"2010/2011" ; 904:728"652"(497.11)

DOI: 10.2298/STA1464231V

Прегледни рад

e-mail: vmiloje.323@gmail.com

Примљено: 17. фебруара 2014.

Прихваћено: 24. јула 2014.

Апстракт. – Ископавања у 2010. и 2011. години, која су трајала укупно девет месеци, у потпуности су заокружила анализу стратиграфије и архитектуре виле с перистилом, без обзира што би требало испитати и источни део трема и вестибул испред јужног улаза. Стратиграфија, анализа архитектуре и пратећи материјал, посебно новац, омогућују да се постави јасна хронологија и виле с перистилом и Медијане. Константована су три хоризонта: хоризонт 1 (прве деценије 4. века); хоризонт 2 (330–378); хоризонт 3 (380 – 441–443. година). Утврђено је, супротно ранијим мишљењима, да је вила у свом основном плану настала у хоризонту 1, а да су у хоризонту 2 накнадно извршене преправке (стибадијуми А и Б, јужни трем), и да је у то време била украшена мозаицима, фрескама, мермерном оплатом и скулптурама. У хоризонту 3, после великих разарања, око виле је формирана архитектура која индицира рурализацију Медијане.

Кључне речи. – Медијана, вила с перистилом, стратиграфија, архитектура, покретни налази, касна антика.

У 2014. години навршава се 150. година истраживачких радова у Медијани, која су започета 1864. године скромним ископавањима истраживача Феликса Каница.¹ Интересовање за овај локалитет је настављено и у периоду између два светска рата. Испитивања археолога аматера окупљених око Музејског друштва за дело-круг Моравске бановине и Историјско-етнографског музеја у Нишу створили су услове за даље радове. Истражена је просторија централног распореда са мозаиком изузетног квалитета, над којом је подигнута музејска зграда.² Већи обим радова током 1961. године у организацији Археолошког института утемељио је савремене методолошке принципе проучавања и поставио добру основу за будућа систематска истраживања. Утврђена је граница простирања

локалитета и евидентиран велики број објеката, од којих је 20 у целости или делимично дефинисано.³

Централно место на локалитету заузима комплекс виле са перистилом. Током више археолошких кампања 1969, 1972, 1976, 1978–1979. и 1980. године у организацији Археолошког института из Београда спроведена су ископавања на овом објекту.⁴ Истражени су перистил, свечана дворана/трикли-

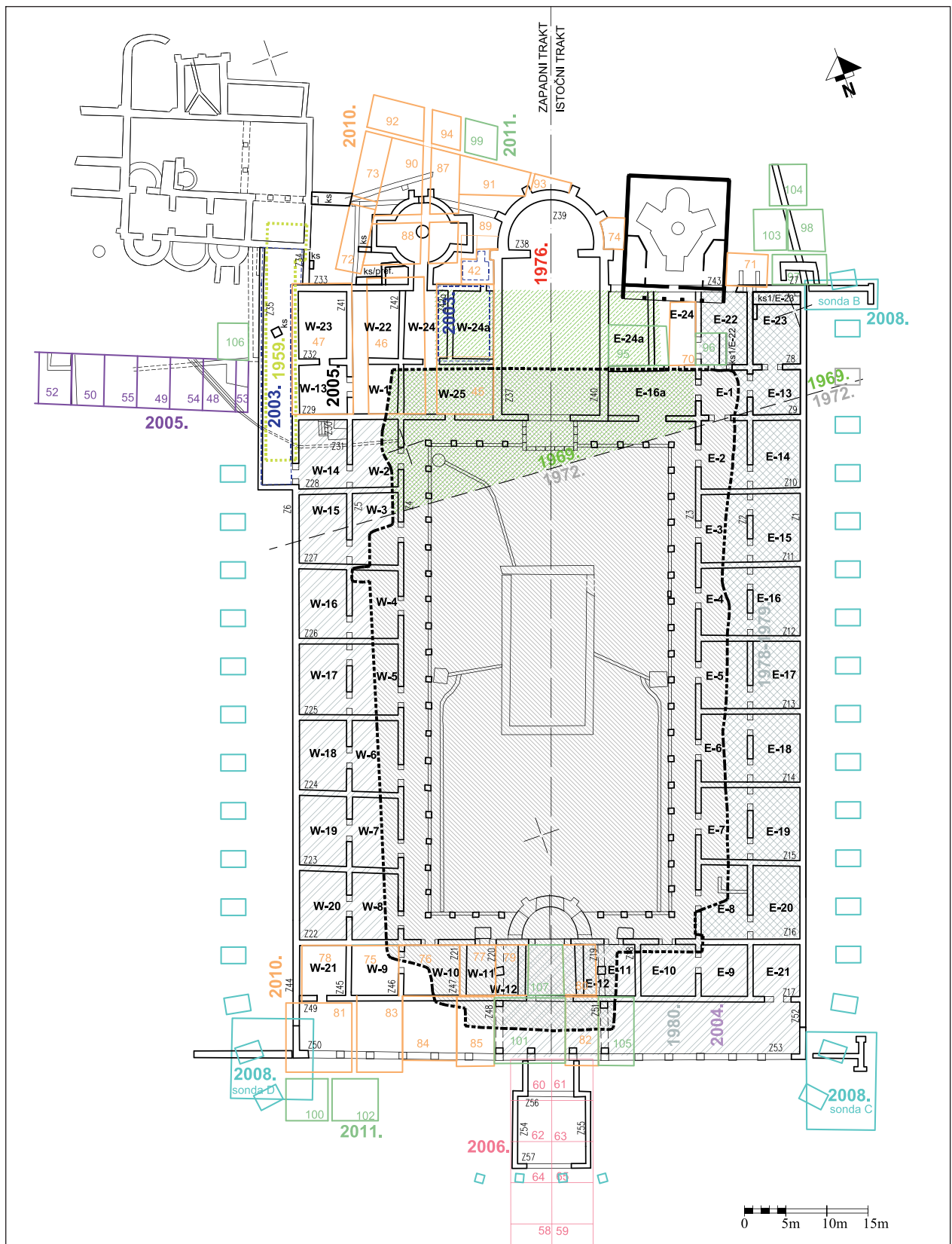
¹ Kanitz 1892, 77–78.

² Оршић-Славетић 1933/34, 303–310; Братанић 1938, 199–204.

³ Milošević 1996, 59–68.

⁴ Руководилац радова била је др Љ. Зотовић, Документација Археолошког института у Београду.

* Чланак представља резултат рада на пројекту: *Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилној и војној карактера у римским провинцијама на тлу Србије* (бр. 177007), Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Сл. 1. План виле са обележеним сондама истраженим у 2010. и 2011. години

Fig. 1. Plan of the villa with marked sondages explored in 2010 and 2011

нијум и просторије канцеларија на источном, западном и југоисточном делу објекта. Но, и поред овако опсежних радова, није било могуће утврдити у потпуности габарит основе и хронологију грађевина грађевине.

Радовима мањег обима у периоду 2003–2006. извршена су ревизиона испитивања и започета нова на југоисточном и северозападном делу.⁵ Резултати тих истраживања покренули су низ нових питања о изгледу и функцији грађевине, али је обим радова био скроман и прекинут је 2007. године услед промене концепта презентације.⁶ У фебруару 2010. године, одлуком Министарства културе Републике Србије, именован је Пројектни тим чији је задатак био организација и реализација припреме, извођења и презентације пројекта „Константинова вила на Медијани“ у поводу обележавања 1700 година Миланског едикта.⁷ Основни концепт пројектног задатка било је прикупљање релевантних података неопходних за израду идејног решења и главног пројекта презентације виле са перистилом, што је подразумевало археолошка и архитектонска истраживања, као и испитивања укупног стања архитектуре виле.

Током 2010. и 2011. године, у трајању од девет месеци, спроведена су систематска археолошка истраживања на североисточном, северозападном и југоисточном делу виле са перистилом, као и на простору испред музејске зграде. Предвиђена површина за истраживања износила је око 1400 м², а у потпуности је испитано укупно 1230 м² (сл. 1). Циљ ископавања је био дефинисање габарита виле на северозападном и југозападном делу, изгледа улаза у вилу, као и испитивање темеља зграде Музеја.⁸

СТРАТИГРАФИЈА

Током ископавања су уочене одређене разлике у стратиграфији виле с перистилом и дела који је ископан с њене спољне стране. Због тога смо ова ископавања поделили на пет сектора:

1. Сонде северозападно од северне фасаде виле
2. Сонде североисточно од северне фасаде виле
3. Северозападне просторије
4. Североисточне просторије
5. Југозападне просторије

Ова подела омогућава да се лакше прати стратиграфска ситуација на читавом ископаном простору.⁹

1. Сонде северозападно

од северне фасаде виле (сл. 2, 3, 4)

Овај сектор обухвата сонде које носе ознаке од запада ка истоку: 72 и 73; 88 и 90; 86 и 87; 42/2004, 89 и 91 (видети план). Иако је на први поглед стратиграфија у овим сондама једноставна, треба ипак указати на неке основне карактеристике. Изнад сонди 72, 73, 88 и 90 пролазио је пут који је некада водио у село Доњу Врежину, а потом је служио као прилаз згради Документационог центра. Тиме је добијен конгломерат рецентних слојева насталих повременим насипањем пута. Осим тога, над сондама 42, 89 и делом 90, можда и 86 и 87, била је депонована земља са ископавања свечане дворане/триклинијума и дела северних просторија виле. У тим сондама се хумусни слој меша са слојем шута (слој А), који је највећим делом настао вађењем зидова виле.

Испод јаког слоја шута (слој В) у сондама 72/3, 88–90 и 42–89 констатован је слој тегула и имбрекса од кровова зграда подигнутих у трећем хоризонту Медијане, после ± 380. године (сл. 5). Овај слој је у дневницима првобитно обележен као *ниво а* и *ниво б* – због прецизнијег раздвајања, а нарочито стога што је он највиши у сондама 88 и 90 (блок А) и пада према западу, према западној ивици сонди 72/3. У коначној конкорданци слојева ове нивое обележавамо као слој С.

⁵ Руководилац радова био је др М. Васић.

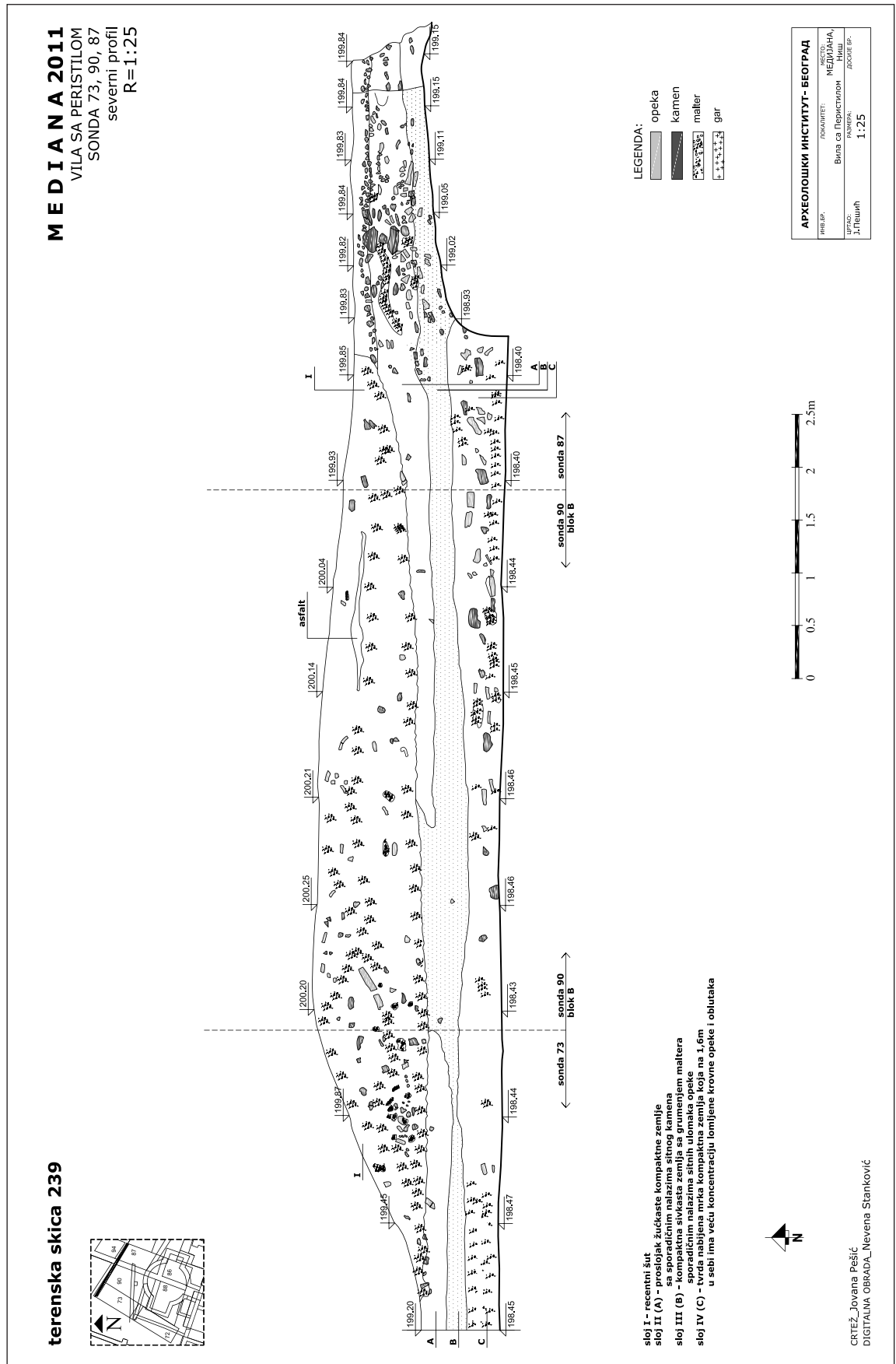
⁶ Било је планирано да се над вилем са перистилом у термама подигне балон конструкција (руководилац пројекта и радова М. Кораћ).

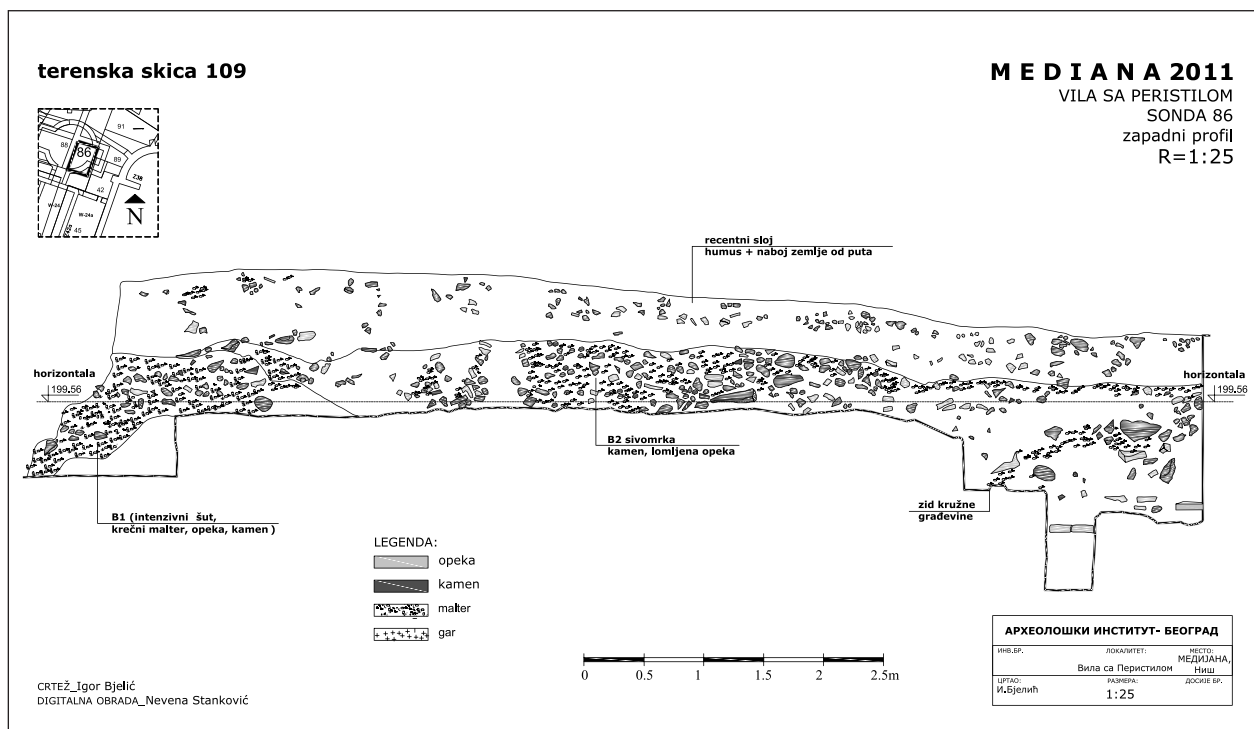
⁷ Пројектни тим су чинили: др Гордана Милошевић (руководилац), Архитектонски факултет БУ, др М. Васић, археолог и М. Вељковић, архитекта (чланови тима); Решење Министарства културе Републике Србије број 110-01-17/2010-02.

⁸ Ископавања су извођена од 9. августа до 15. децембра 2010. и од 27. маја до 26. јула, потом од 5. септембра до 1. октобра 2011. У истраживањима су учествовали: др Гордана Милошевић (Архитектонски факултет, БУ), руководилац пројекта; др Милоје Васић, руководилац археолошких ископавања; др Надежда Гавриловић, руководилац теренских истраживања (Археолошки институт у Београду). Чланови екипе: Марица Максимовић и Весна Црноглавац (Народни музеј, Ниш); мр Александар Алексић (Завод за заштиту споменика културе, Ниш); Владимир Михаиловић (Филозофски факултет у Новом Саду); Косана Ољачић, диа; студенти археологије и архитектуре. Консултант: др Ивана Поповић (Археолошки институт у Београду) и проф. др Ulrike Wulf-Reidt (Architekturreferat, DAI Berlin).

⁹ Као илустрација, за сваки сектор је приложен најкарактеристичнији профил, како би се добила општа слика о слојевима виле с перистилом.

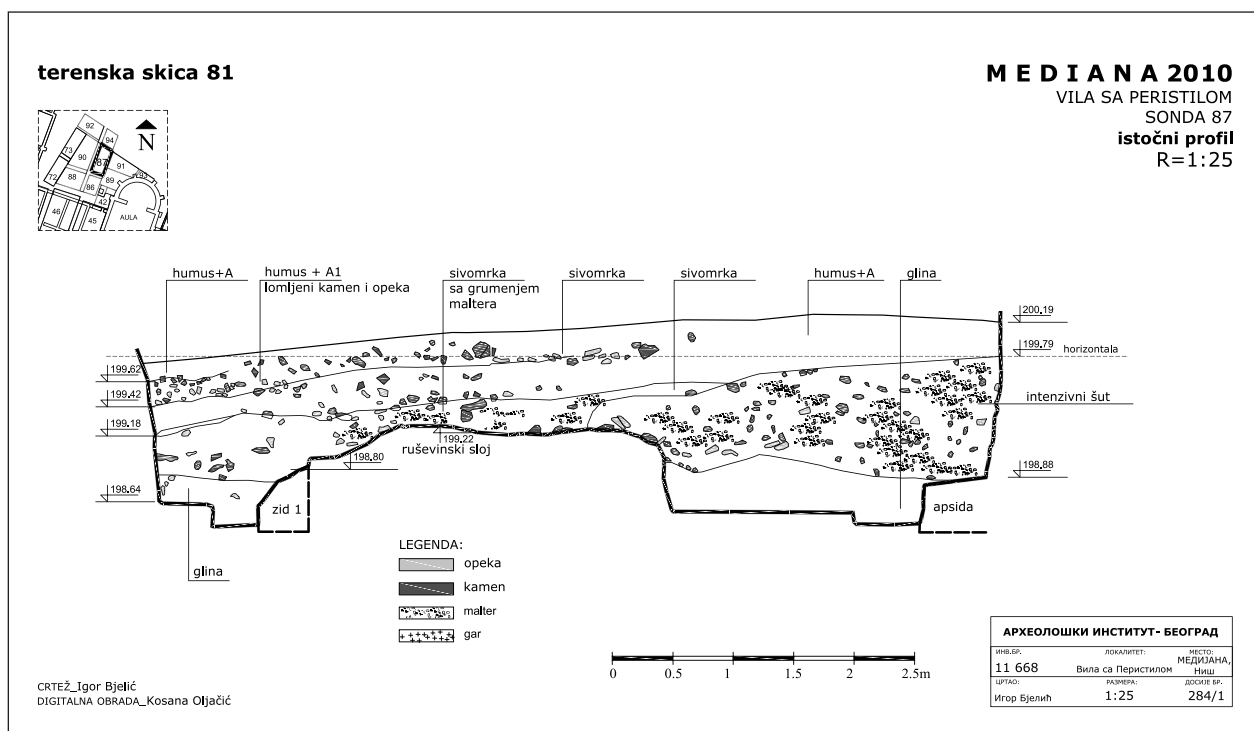
Сл. 2. Северни профил сонди 73, 90, 87 (скице 239–250/II)
 Fig. 2. North profile of sondages 73, 90, 87 (sketches 239–250/II)

Сл. 3. Западни профил сонде 86 (скица 109/11)

Fig. 3. West profile of sondage 86 (sketch 109/11)

Сл. 4. Истични профил сонде 87 (скица 81/10)

Fig. 4. East profile of sondage 87 (sketch 81/10)

Сл. 5. Сонда 72, северни гео, ниво рушења у слоју В–С, снимак са истока

Fig. 5. Sondage 72, northern part, level of destruction in stratum B–C, photographed from the east

Ради лакшег сналажења, израдили смо табелу средњих вредности слојева (табела 1) и табеле новца (табела 1а) и мермерне оплате (табела 1б) из свих анализираних сонди северозападног сектора.

На основи тако добијених резултата можемо да дамо следећи опис слојева, полазећи од најнижих (најстаријих) до најмлађих.

1.1. Темељи северне фасаде виле и велике дворане/триклинија били су укопани у слој *E* – протухумус изнад здравице. Земља је тамније мрке боје и констатована је у простору префурнијума у сонди 42 и малим делом у сонди 88. У сонди 42 су у овај слој била укопана четири јака дирека, четвртастог пресека, која су носила кровну конструкцију која је штитила простор испред ложишта хипокауста свечане дворане и просторије 24а. Делови имбрекса и тегула нађени су на набијеној земљи у овом простору. Сокл северне фасаде и сокл свечане дворане јављају се на коти 198.6, што је и кота

пода простора префурнијума. Близу северозапад-ног угла виле налазио се други префурнијум који је требало да загрева просторије 22 и 23. У пробној сонди у оквиру сонде 72 констатоване су кровне опеке у простору који је био укопан у слој *E* на тој страни, али, због стабилности ложишта хипокауста, овај префурнијум није у потпуности истражен. Срушени префурнијум био је изнивелисан земљом слоја *E*.

1.2. Између кота 198.8 и 198.6, у сондама 72, 86, 90 и 89/42, изнад слоја *E* (осим префурнијума у сонди 42) констатована је по читавој површини малтерна подница. Разлика од двадесетак центиметара на тако великој површини није значајна. Ова подница, практички у нивоу сокла виле, припада њеној првој грађевинској етапи.

1.3. Изнад малтерне поднице насут је слој *D*, светлија мрка земља са ситним шутом.¹⁰ Овај слој је прекрио префурнијум са спољне стране просто-

Табела 1а / Table 1а

Новац					
Слој В					
199.47	355–361.	355–361.			
199.43	364–375.				
199.4	4. век				
199.1	404–406.				
199.03	4. век	335–337.			
Слој D					
198.98	4. век	364–375.	4. век		
198.93	½ 5. века	364–375.	364–375.	4. век	
198.91	364–375.	364–367. испод тегула		198.89	425–450. дно касете
198.86	4. век				
198.84	364–367.	364–375.	364–375.	4. век	
198.83	364–367.				
198.79	355–361.				
198.76	330–335.				
198.69	341–346.				
198.67	330–335.				
префурнијум стибадијума Б					
198.51	364–375.				
Сонда 45 – просторија 24а					
198.96	364–367.				
Сонда 46 – улаз у стибадијум Б					
198.85	382–389.				

Табела 1 / Table 1

Средња вредност стратиграфије слојева А и В		
200.63–200.45	200.44–200.2	пут
200.07–199.98	Хумус+А	
±199.5	крај А	
±199.51	почетак В	
±199.25	крај В	
199.01	крај В изнад пода стибадија Б	
Средња вредност стратиграфије слојева С и D		
±199.24	почетак С	
±199	крај С, малтерна супструкција	
199.15	горња ивица „касете“	
±198.9	почетак D	
±198.8 до ± 198.67	крај D у с. 72, 86, 90, 89/42	
између 198.82 и 198.6	малт. под. у с. 72, 86, 90, 89/42	
±198.6	почетак слоја Е	

Табела 1б / Table 1б

Мермерна оплата			
Слој В	199.8	199.2	39 комада
Слој С	199.1	199	27 комада
Слој D	198.9	198.4	16 комада

рије w-22, а исто тако и део префурнијума у сонди 42. Слој се од сонде 89 спуштао од севера према југу у сонду 42, до отвора хипокауста свечане дворане. У слој D укопани су темељи стибадијума Б и префурнијум с његове северне стране, као и темељи просторије w-26. Ова стратиграфија јасно показује да је стибадијум Б, а самим тим и стибадијум А, из друге грађевинске етапе када је вила доживела

¹⁰ Земља за овај насип вероватно је донета с места на којима су још били остаци слоја медијанске фазе I, а која је била намерно порушена.

Сл. 6. Северозападни део виле, ван северне фасадне виле, скривница између зидова 33а и 58, у шоку прахњења, са запада (сонда 88, слој С)

Fig. 6. North-western part of the villa, outside the villa's northern facade, hiding place between walls 33a and 58, whilst being emptied, from the west (sondage 88, stratum C)

знатније преправке.¹¹ У слој *D* су укопани и темељи зида 1 правца североисток–југозапад, северно од стибадијума Б.

Горњи ниво слоја *D* послужио је и као стамбени ниво у зградама које су подигнуте око стибадијума Б (зидови 2 и 3 у сонди 88 и зид у сонди 90). Темелји ових зидова, грађени од облутака везаних блатом, били су укопани у слој *D*. Кота њихових круна је на коти ± 199.13, а сокл на ± 198.65. Није искључено да су надземни зидови били изграђени и од дрвета или бондрука и да је кров покривен тегулама и имбрексима.

У углу северног зида просторије w-26 и западног зида стибадијума Б била је, с горњег нивоа слоја *D*, укопана „скривница“ (горња кота ивице 199.15), сачињена од насатично постављених опека на под од опека (сл. 6). Скривница је била покривена тегулама које су биле накнадно убачене у њу после њеног прахњења. У танком слоју земље на дну касете, на коти 198.89 нађен је комад бронзаног новца из периода 425–450. године. Налаз овог комада јасно показује да је хоризонт слоја *D* коришћен и у периоду после 380. године и да су тада изграђене зграде око стибадијума Б, а да је крај Медијане био у хунском упаду 441. године. У горњем нивоу слоја *D* нађена су и два комада новца из периода 382–389. године и још два комада из интервала 404–450. године.

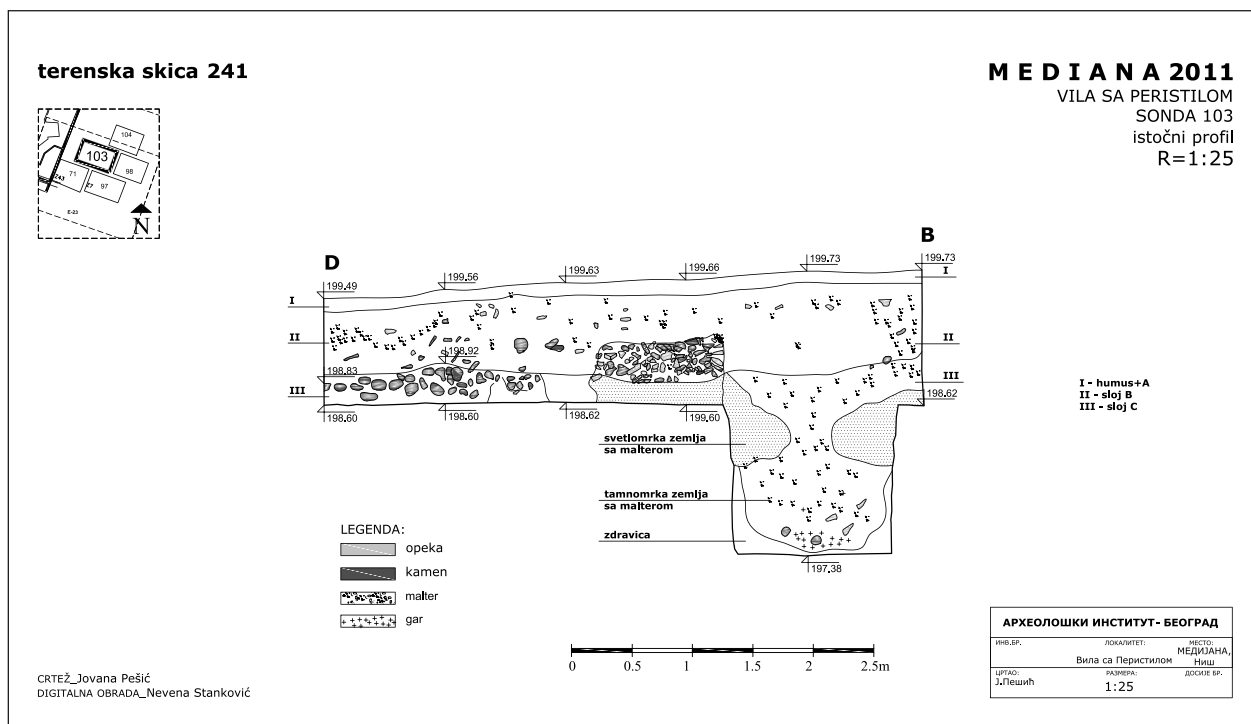
Таква ситуација показује да и око стибадијума Б није било знатнијег слоја шута од првобитног рушења виле у 378. години, већ је директно на газној површини старијег хоризонта 2 настао нови хоризонт 3.

У сондама 89 и 42, горњи ниво слоја *D* је запечен и означен је као ниво *a*. Овај ниво се спушта у сонди 42 до отвора хипокауста свечане дворане/триклинија. Тешко је одговорити на питање да ли је ниво био под јаким утицајем ватре у првобитном рушењу виле 378. године или тек током страдања кућа хоризонта 3.

1.4. Хоризонт слоја *D*, „скривница“ и зидови 1, 2 и 3 били су покривени слојем тегула и имбрекса – слој *C*. Како је напоменуто, током ископавања је овај слој првобитно обележен као нивои *a* и *b*. Слој је био највиши око западног анекса стибадија Б (кота ±199.63). Ова ситуација јасно показује да су зидови стибадијума били знатно више очувани и вероватно коришћени у хоризонту 3. Слој *C* се од стибадијума спуштао према западу и преко зида 3, а у сондама 72 и 73 достигао је до коте ± 198.7. Овде је он налегао на најстарију малтерну подницу, а директно испод њега, између кота 198.87 и 198.74, нађени су фрагменти скулптура, од којих неки припадају појединим статуетама из оставе у просторији w-4, откривеној 1972. године. О овом налазу ће бити речи у даљем тексту. За дефинитивну табелу стратиграфије узета је вредност 199.0 као крај слоја *C*, посматраног у односу на ивицу „скривнице“ и део овог слоја у сондама 89 и 42.

1.5. Слој *C* је покривен јаким слојем рушења зидова стибадијума, северних просторија виле и велике свечане дворане – слој *B*. Он би представљао секундарно рушење, кроз векове, зидова преосталих после хунске инвазије. То је јасно када се погледа унутрашњост стибадијума Б, где овај слој допире до танког слоја глине помешане с деловима нагорелог мозаика од стаклених тесера изнад мозаичног пода стибадијума. Можда би се могло претпоставити да је стибадијум коришћен и у хоризонту 3, али слој глине и мозаичних тесера није склањан. О томе на изврстан начин говори и прокопан ров по

¹¹ У заштитним ископавањима, која је 2013. године водио мр Александар Алексић, стручни сарадник Завода за заштиту споменика у Нишу, несумњиво је доказано да је и стибадијум А био призиан уз северну фасадну виле, као и да стоји управно на њу. Константовано је и да је стибадијум А имао хипокауст (откривен је префурнијум).

Сл. 7. Источни профил сонде 103 (скица 241/11)
 Fig. 7. East profile of sondage 103 (sketch 241/11)

средини стибацијума, када је уништена фонтана у његовом центру, чији су остаци нађени током ископавања. Вероватно је то урађено да би се извукле оловне цеви од фонтане.¹² Карактеристично је да су у западном и источном анексу, који су на вишој коти од мозаика у централном делу, највећим делом уништени мозаици, а на малтерној подлози се виде рупе, највероватније од коља које је држало кров (можда средњовековних лаких објеката). Мозаик је уништен и у улазном делу у стибацијум. Слој *B* је растреситија сива земља помешана с крупним шупом од камења, малтера и знатним количинама фрагментоване мермерне оплате и прозорског стакла. У овом слоју могу се опазити многи прослојци, који су последица коришћења тог терена било као мајдана камена, обраде земље или укопавања током средњег века. Средња висина слоја је између кота ± 199.51 и ± 199.25, с варирањима у појединим сондама, што не ремети општи увид у стратиграфију. Последица разних укопавања у раније слојеве су налази новца (7 комада) у слоју *B* између кота 199.47 и 199.03 у распону од 335–337. до 404–406. године, што је у сагласности с општом циркулацијом новца у Медијани у хоризонтима 2 и 3.

1.6. Последњи, најмлађи слој је слој *A* настао као последица интензивног вађења зидова на читавој површини виле и на профилима се јасно виде ровови од површине до сачуване круне зидова или чак темеља. Ови ровови су испуњени тамнијом сивом земљом која је распланирана и изнад слоја *B*. Слој *A* се у појединим сондама меша с хумусом. Вероватно је део слоја *A* настао од земље с ископавања током 1933–1936. и седамдесетих година двадесетог века.

1.7. Како је раније поменуто, у крајњем западном делу истраживане површине налазио се насип рецентног пута, а између пута и свечане дворане/триклинија откривени су делови стубова од старе оградe Музеја и делови стазе која је водила ка згради Музеја, као и темељи билетарнице.

¹² Поменуто ископавања стибацијума *A* показала су да је и део мозаичног пода у западном правоугаоном анексу био прокопан. Извесно је да је у једном периоду у Медијани постојала потреба за оловом, те су пронађене и ископане водоводне цеви и у стибацију *A* и у стибацију *B*. Приликом ископавања сонде 30 (југозападни угао источне стражаре – екскубиторије уз капију) нађена је већа количина аморфног олова (можда оно делом потиче од водоводних цеви).

2. Сонде североисточног сектора (сл. 7)

Овај сектор је обухватио простор источно од источне фасаде зграде Музеја и северног дела фасаде виле. Отворене су сонде 71, 97, 98, 103 и 104. И на овој површини треба рачунати с насутим слојем од ранијих ископавања, а овде су почињали башта и воћњак породице Милић, која је становала на локалитету и бринула се о Медијани.

Стратиграфија је у овом делу једноставнија него у северозападном сектору. У табели дајемо средње вредности дебљине слојева.

Табела 2 / Table 2

Североисточни сектор			
±199.8	Хумус +А		
±199.3	крај хумуса + А	199.01 до 198.78	зид 7d
±199.3	почетак В		
±198.83	крај В		
±198.83	почетак С		
±198.75	крај С		
±198.75	почетак D		
Префурнијум			
±198.6	зидови I и II		
±198.4	дно		
198.58	крај ископа		

Табела 2а / Table 2а

Новац	североисточни сектор		
Године	Сонда	Слој	Кота
355–361.	97	С	198.86
364–375.	97	С	198.91
4. век	98	С	198.84
355–361.	98	С	198.76
330–335	103	С	198.85
294–307.	104	С	198.81

Посматрајући слојеве од најстаријег ка најмлађем, добијамо следећу слику:

2.1. Слој *D* – тамномрка компактна земља, која у горњем слоју чини протохумус који прелази у здравицу. У овај слој био је укопан темељ виле и сокл северне фасаде који је на коти 198.02. Темељ је укопан до коте 197.94. У овај слој је укопан и темељ префурнијума којим су грејане североисточне просторије 22 и 23. Дно префурнијума је чинила малтерна подлога на северном делу на коти 198.54 и спушта се према југу, према отворима хипокау-

ста до коте 198.36. Префурнијум је у једном тренутку изгубио функцију и његови зидови су срушени и изнивелисани до коте ±198.6. Остаци префурнијума били су затрпани и изнивелисани земљом слоја *D*. У конкорданци, слој *D* би одговарао слоју *E* у северозападном сектору.

2.2. Изнад слоја *D* и префурнијума, после његове нивелације насут је слој *C* – светломрка компактна земља помешана са ситним шутом од малтера и опека. Овај слој одговара слоју *D* у северозападном сектору. У слој *C* укопан је и темељ просторије прислоњене на северну фасаду виле. Од средине северног зида ове просторије пружа се према северу зид (зид 7d) који пролази кроз сонде 97, 98 и 104. Зид је грађен од облутака везаних блатом. Круна овог зида је на коти ±198.8. Просторија и зид 7d одговарају зидовима 2 и 3 у сондама 72/3, 88 и 90, као и зиду у сонди 91 у северозападном сектору.

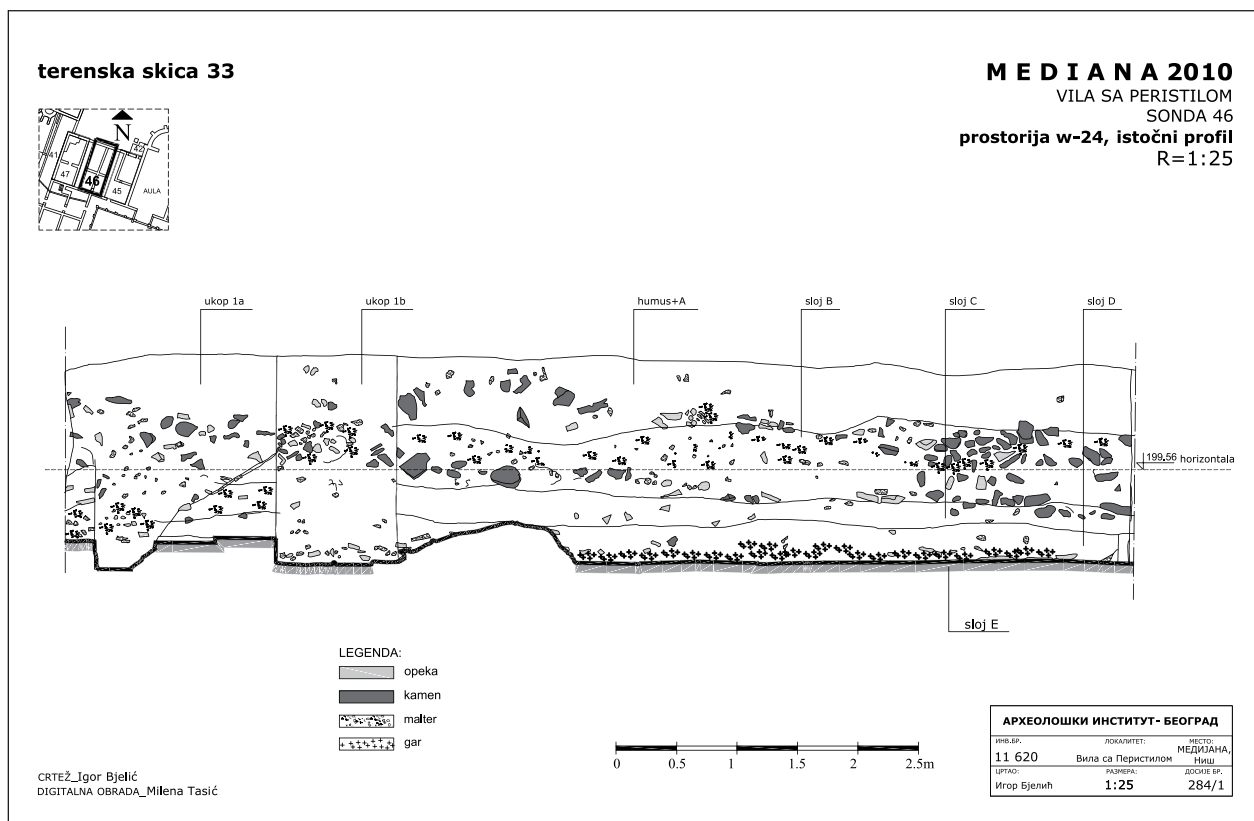
Са горњег хоризонта слоја *C* у сонди 103 укопана је већа јама за отпатке. Констатована је на коти 198.76, а њено дно је на коти 197.38. Јама је прокопана кроз слојеве *C* и *D* у здравицу. У јами су нађени фрагментовани лонци који припадају пуном средњем веку. Ово би указивало да је тај део дуго био отворен и да није био затрпан шутом од првобитног рушења виле, тако да су се на истом нивоу сустигли касноантички хоризонти 2 и 3 и хоризонт средњег века.

2.3. Слој *C*, зид од облутака и јаму у сонди 103 прекрива слој *B*, тамносива растресита земља помешана с крупнијим шутом. Тешко је рећи када је извршена нивелација средњовековног хоризонта, јер у слоју *B* није нађен хронолошки осетљив материјал. Слој *B* се меша с рецентним материјалом, а у конкорданци би одговарао слоју *B* у северозападном сектору.

2.4. Изнад слоја *B* налази се слој хумуса који се у доњем делу меша са светлосивом земљом (слој *A*), и он је део поменутог воћњака и баште.

3. Северозападне просторије виле с перистилом (сл. 8)

Током кампања 2010. и 2011. године истражене су просторије у оквиру раније постављених сонди 45 и 46. То су просторије w-1, w-22, w-24, w-24а, као и део просторије w-25, који је био испод контролног профила. Иако се стратиграфија суштински не разликује од оне у северозападном и североисточном сектору, постоје извесне другачије

Сл. 8. Источни профил сонде просторије w-24 (сонда 46) (скица 33/10)

Fig. 8. East profile of sondage in room w-24 (sondage 46) (sketch 33/10)

карактеристике. Пре свега, све ове просторије имају подове од опека или малтера. На те подове падала је током рушења конструкција таванице, а преко ње кровна конструкција. Но, у просторији w-24a, делом w-24 и w-22, овај првобитни рушевински слој био је рашчишћен до подова. У другим деловима је остављен видљив, те је био газна површина у хоризонту 3 (слој C). Тако су на овој површини, у просторији w-1 у секундарној употреби нађени база стуба из перистила и глава богиње Венере. Хипокаусти су уз унутрашње лице северног зида виле били пробијени и коришћени, нарочито у просторији w-22, а у овом великом укопу нађена је средњовековна керамика. Тако се у тим очишћеним и пробијеним просторима, као и на део подова, наслојава секундарни рушевински слој (слој B). И у просторијама се могу уочити ровови од најкаснијег вађења зидова (турски период ?).

У табели су дате средње вредности дебљине слојева, а у даљем тексту је дат опширнији коментар. И овде су слојеви посматрани од најстаријих

према млађим. Осим слојева A и B, остали слојеви не могу да се ставе у конкорданцу са слојевима два претходно дискутована сектора.

Табела 3 / Table 3

Сонда 46, п. 22; 24		Сонда 46	
±200.6	пут		
±200.17	крај пута		
±200.3	хумус + A	±200.64	хумус + A
±199.8	крај хумуса + A	±199.99	крај хумуса + A
±199.8	почетак B	±199.99	почетак B
±199.2	крај B	±199.79	крај B
±199.2	почетак C	±199.99– ±199.79	почетак C
±198.8	крај C	±199.09	крај C
±198.8	почетак D		
±198.7	крај D		
±198.7	почетак E		

3.1. Просторија w-1:

3.1.1. Малтерна подница, констатована на коти 198,70 м.

3.1.2. Слој *D* – тамномрка земља, са местимичном појавом малтера и великим облацима. Без налаза. Слој/прослојак компактне глиновите „запечене“ земље, релативне дебљине 0,05 м, који прекрива под просторије. Представља остатак међуспратне конструкције страдале у пожару. У овом слоју се констатују већи комади фресака и малтерне поднице.

3.1.3. Слој *C* – на коти ±199.18 растресит слој сачињен од кречног малтерног шута. Поред више комада ломљених опека и камена, честа је појава гаражи и комада малтерног пода; доминирају и фрагменти кровних опека. Спорадично се налази на фрагменте фресака. Овај слој представља остатке горења и рушења. Уз зид 41 (уз његово лице у просторији 1), а на 0,70 м северно од зида 29, пронађен је фрагмент базе стуба на коти 199.33 (АР – 1¹³). Рушевински ниво у слоју *C* се у јужном делу налази на коти 198.99, док је у северном делу на коти 199.08. У северном делу просторије w-1 поред зида 32, на коти 199.14, на 0,60 м јужно од зида 32 и 1,40 м источно од зида 41 пронађен је веома кородирани гвоздени врх копља (С-2). На 0,5 м источно од зида z-41 и 3,50 м северно од зида 29 пронађена је, како је већ напоменуто, глава мермерне скулптуре Венере (С-4). Скулптура је била положена на десни образ, лицем према северу, на коти 199.12, на нивоу који представља горњи ниво слоја *C*. Рушевински ниво у слоју *C* се у јужном делу налази на коти 198.99 м, док је у северном делу на коти 199.08.

3.1.4. Слој *B3* – јавља се само у северном делу профила и представља слој кречног малтера који је набијен, компактан. Релативне је дебљине од 0,4 м. Горња линија се јасно граничи са слојевима *B2* и *B1*, док се доња граничи са слојем *C*.

У југоисточном делу констатовани су делови зида који се пружа правцем исток–запад на коти 199.71. Висинске коте очуваног источног зида су ±199,66.

3.1.5. Слој *B2* – на коти ±199.74 слој интензивно растреситог кречног малтерног шута. Наилази се на фрагменте керамике и фресака.

3.1.6. Слој *B1* – на коти ±199.74 слој интензивно растреситог кречног малтерног шута. Наилази се на фрагменте керамике и фресака и веће и мање комаде малтерног пода на коти 199.30. На коти ±199.33, на лицу зидова 29, 32 и 41 констатују се остаци фреско-малтера *in situ*.

3.1.7. Хумус + *A* – слој вегетације и мрке распресите земље. Без налаза, осим рецентних. У средишњој концентрацији кречног, малтерног шута, на $x = 3,10$; $y = 6,70$ и коти 199.83, укопана је до коте 199.58 дефинисана ЈАМА 1. Јама 1 је рецентна, укопана за бетонски стуб. На коти 199.7 констатована је ЈАМА 2 – укуп за бетонски стуб. У СИ углу сонде констатована је и ЈАМА 3 на коти 199.77.

3.2. Просторија w-22:

3.2.1. малтерна подница се констатује на коти 198.70 и у паду је ка западу и северу.

3.2.2. Слој *D* – глиновити слој, прослојак „запечене“ глиновите земље, садржи и интензивно гаражи и лежи на поду, на коти 198.81. Констатовано је и више већих комада фресака *in situ*. Ови комади фресака су окренути лицем нагоре, али и лицем ка поду просторије.

3.2.3. Слој *C* – растресит слој сачињен од кречног малтерног шута измешаног са растреситом земљом шљунковите структуре. У овом слоју се констатује већа количина гаражи, ломљене опеке и камена, као и кровне опеке и већи и мањи комади малтерног пода.

3.2.4. Слој *B2* – сивомрка растресита земља у којој се констатују комади ломљеног камена и ломљене опеке. На коти 199.79, концентрација камена и опеке у слоју интензивно растресите земље је пепелјастосиве боје и готово песковите структуре. Средина је на коти 199.65. На коти 199.56 констатована је круна зида 33 (северни зид просторије w-22).

3.2.5. Слој *B1* – слој кречног малтерног шута. Југозападни угао је на коти 199.52, а југоисточни угао на коти 199.41. У јужном делу, на коти 199.66, констатована је круна зида 32. Представља слој рушења објекта.

3.2.6. Хумус + *A* – слој набоја за пут.

3.3. Просторије w-24 и w-24а (сонде 46 и 45)

3.3.1. Под просторије 24 – средишњи део ка истоку је на коти 198.79; средишњи део ка западу је на коти 198.78. Средина пода просторије 24а налази се на коти 198.81.

3.3.2. Слој *E* – слој светломрке глиновите земље у којој доминира грумење гаражи и који је на више места запечен, односно био је изложен горењу. Слој лежи на поду просторије 24. Карактери-

¹³ АР = инвентар архитектонске пластике

Табела 4 / Table 4

Сонда 45, п. 24 и 24а	
±200.46	хумус + А
±200.13–199.5	крај хумус + А
±200.13–199.5	почетак В
±199.63–199.06	крај В
±199.63–199.06	почетак С
±199.43–198.86	крај С
±199.43–198.86	запечена земља
±198.84	крај запечене земље

стични су налази гвоздених клинова, који су у каснијим слојевима проналажени знатно ређе.

3.3.3. Слој *D* – слој сивомрке растресите земље у којој се спорадично налази на грумење гаражи. У доњем нивоу овог слоја, у средишњем делу просторије, констатован је ниво интензивног рушења, сачињен од обрушених кровних опека, комада малтерне поднице и фрагмената мермерне оплате (зона 1). Карактеристичне су велике количине фрагмената мермерне оплате и мозаичке коцкице. Слој *D* се јавља између следећих нивелета: горње коте – у северном делу 199.14 и јужном делу 199.07; доње коте – у северном делу 198.89 и јужном делу 198.88.

3.3.4. Слој *C* – слој светлобраон боје, растреситог кречног малтерног шута с мање ломљених опека и камена, али с великом количином мермерне оплате и мозаичких коцкица. Слој *C* се јавља између следећих нивелета: горње коте – у северном делу 199.41 и јужном делу 199.29; доње коте – у северном делу 199.14 и јужном делу 199.07.

3.3.5. Слој *B* – слој беле боје, интензивно растреситог кречног малтерног шута у коме је констатована велика количина камена и ломљене опеке. У северном делу сонде је пресечен укопима 1а и б, док са доње стране овај слој затвара слој *C*, који је старији. Јавља се између следећих нивелета: горње коте – у северном делу 199.80 и јужном делу 199.92; доње коте – у северном делу 199.41 и јужном делу 199.29. У овом слоју су констатовани антички и средњовековни налази.

3.3.6. Укоп 1а – релативне је ширине 1,40 m, левкастог је пресека и укопан је из рецентног слоја до нивоа испод малтерне супструкције пода, у слоју мрке глиновите земље (слој *F*). Дно укопа је констатовано на коти 198,70 m, а ниво укопа у слоју хумуса + А.

3.3.7. Укоп 1б – релативне је ширине 0,80 m, укопан је из рецентног слоја, али је млађи од укопа

1а. Правоугаоног је пресека, паралелних вертикалних ивица. Дно овог укопа констатовано је на нивоу малтерне супструкције, на коти 198.77.

Приликом ископавања се ови укопи нису могли међусобно раздвојити, па су третирани као један укоп.

3.3.8. Хумус + А – слој сивомрке растресите земље, представља остатак модерних активности.

Површинске коте су: у северном делу 200.39 и јужном делу 200.31. Доње коте су: у северном делу 199.80 и јужном делу 199.92.

4. Северисточне просторије (сл. 9, 10)

Ове просторије биле су ископаване у ранијим истраживањима виле, тако да су у ископавањима 2010/11. године извршена само ревизиона ископавања. Тако су добијени подаци о хипокаустном постројењу, које је било у једном тренутку негирано, а на старијем поду постављена је нова подница.

4.1. Просторија е-22, контролна сонда 1

Димензија је 1 m у правцу запад–исток и 4,90 m север–југ од профила испред зграде музеја и улаза у просторију е-22. Малтерни под је на ∇198.94; испод малтерног пода налази се супструкција од камена и опека, која лежи на старијем поду од опека. Старији под у овом делу лежи на два паралелна зида који су били омалтерисани, правца С–Ј, између којих су стубићи. На месту улаза у просторију е-22, на југу, утврђено је постојање стубића хипокауста. У северном профилу контролне сонде 1 види се прослојак гаражи, који се није могао издвојити приликом копања слојева, и то само у том, северном делу сонде. У средишњем делу контролне сонде 1 утврђено је постојање прослојка поднице (?), која се простира од 1,84 m од северног профила контролне сонде до 3,10 m, на пречнику око 2 m и коти ∇ 198.60 m. Испод хипокауста је утврђено постојање поднице: ∇ 198.29.

4.2. Просторија е-22, контролна сонда 2

Постављена је контролна сонда 2 у западном делу просторије е-22, између пролаза зида у дужини од 3, 2 m у правцу север–југ и 0,7 m запад–исток. Испод танког слоја рушења наишло се на довратник и део поднице. Довратник је пронађен у јужном делу контролне сонде, уз јужни део зида 3, и сачуван је као део попловања од малтерске супструкције. Изнад њега је пронађена подница, у североисточном делу контролне сонде 2, а западно од ње неколико поређаних облутака камена. Котирани су попловање у јужном делу (∇ 198.77), камење и основа

Сл. 9. Североисточне просторије: просторија е-23, контролна сонда 1, основа ископа, снимак са запада
 Сл. 10. Североисточне просторије: сонда 71, конструкција префурнијума, са севера

Fig. 9. North-eastern rooms: room e-23, control sondage 1, base of excavation, photographed from the west
 Fig. 10. North-eastern rooms: sondage 71, praefurnium construction, from the north

у западном делу (∇ 198.77, 198.70, 198.78) и подница у источном делу (∇ 198.75).

4.3. Ископавање североисточног угла просторије 23

На површини овог простора, испод рецентног слоја тамносиве растресите земље, откривен је оригинални део зида 37 (∇ 198.67 м), супструкција пода просторије 23 (сачињена од кречног малтера помешаног са каменом и ломљеном опеком: највиши ниво на ∇ 198.63 м, најнижи на ∇ 198.52), као и једна опека *in situ* (∇ 198.70), која представља остатак оригиналног пода просторије 23.

4.4. Просторија е-23, контролна сонда 1

Контролна сонда је постављена у северозападном делу просторије 23. Ископано је око пола метра слоја рушења, где се уочава рецентни слој рушења (настао приликом конзервације зидова просторије), који је помешан са античким слојем (велика количина малтера помешана са опеком, камењем и фреско-малтером). Опеке сачуване испод слоја рушења су на $\nabla \pm 198.51$. Испод тог пода наишло се на део хипокауста, који је очуван на различитим нивоима у сонди. Котиране су опеке у западном делу поред зида (∇ 198.52), затим велика опека у јужном профилу контролне сонде (∇ 198.74) и опека у источном делу сонде (∇ 198.33). Између стубића хипокауста набијена је тамноцрвена земља помешана са малтером. Слој је танак (од неколико центиметара).

4.5. Просторија е-23, контролна сонда 2

Контролна сонда 2 је постављена у правцу север–југ за 2 м (укупно 3,5 м) и 1,6 м у правцу запад–исток уз западно лице зида просторије 22 и јужно од зида у хипокаусту. У источном профилу је установљено постојање две поднице – горњи ниво малтерне поднице = ∇ 198.95, доњи ниво (подница од опека) = ∇ 198.82, између којих се налази шут (супструкција малтерног пода). Испод доњег, старијег пода налази се слој тврде, набијене земље (здравица).

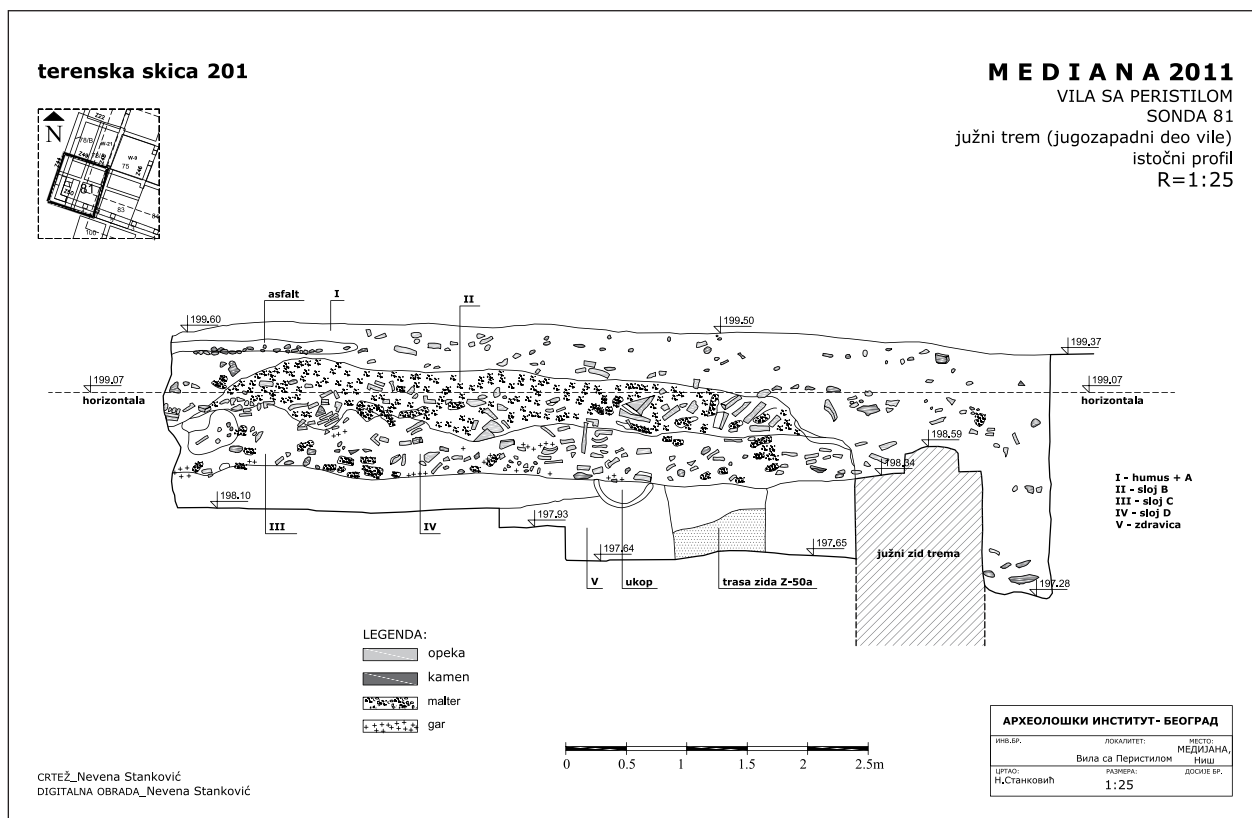
4.6. Просторија е-24 – сонда 70

Величина сонде износи: АВ = 3.20 м, CD = 3.07 м, АС = 7.70 м, BD = 7.53 м. Вредности кота углова сонде 70 пре почетка ископавања износе: А = ∇ 199.5, В = ∇ 199.5, С = ∇ 199.81, D = ∇ 199.8. Шут са крупним фрагментима камења, опеке, малтера и налазима рецентних предмета констатован је кроз целу сонду, и то су остаци грађења музејске зграде 1936. године. Констатована је подница од опека, испод којих је примећена подница жуте боје: $\nabla \pm 198.9$.

5. Југозападни сектор (сл. 11)

5.1. Југозападне просторије

Пре коментара стратиграфије даћемо неке уводне напомене. Током кампање 2010/11. истраживане су просторије w-21 (сонда 78), w-9 (сонда 75), w-10 (сонда 76), w-11 (сонда 77) и западни део w-12 (сонда 79). Треба одмах рећи да су просторије w-21

Сл. 11. Источни профил сонде 81 (скица 201/11)

Fig. 11. East profile of sondra 81 (sketch 201/11)

и w-9, делом и w-10, биле интактне, док су у осталим рађена ревизиона ископавања јер нису биле докопане у радовима 1972. године. Од југоисточних просторија ревизионо су истражене: средњи део просторије 12 (сонда 107) и источни део просторије e-12 (сонда 80).

Испред тих просторија ископан је портик, а његова југозападна половина била је подељена на следеће сонде: 81; 83; 84 и 86, и улазни део у вилу (сонда 101). Сонде 81, 83 и делом 84 биле су нетакнуте, а у сондама 86 и 107 извршено је ревизионо ископавање, као и у сондама почетка југоисточне половине портика: сонде 82 и 105. У ревизији је ископан мали део заосталог слоја C (рушевински слој) и горњи ниво слоја D.

Стратиграфија се и у овом сектору унеколико разликује од северозападних просторија. Пре свега, овде нема подова од опека или малтера, већ је набијена земља (горњи ниво слоја D, у коме је нађено доста новца). Изнад је јак рушевински слој кровних опека (слој C) и он потпуно затвара слој D.

Овај податак је драгоцен, јер је нађени новац из затворене целине, а већина припада периоду 364–375. године, непосредно пред прво рушење виле, које управо због ових налаза можемо да припишемо провали Гота после хадријанопољске битке 378. године. Изнад слоја C је други рушевински слој означен као ниво a. И слој и ниво су настали од рушења крова, зидова и стубаца трема. У оквиру та два слоја констатовани су читави делови зидова и стубаца, и то онако како су пали приликом рушења. Изнад нивоа a налази се слој секундарног рушења (слој B).

У југоисточном делу, међутим, у сонди 80 је констатовано мало постројење (за купање? када?) које је саграђено на гаражи која лежи на слоју D. Ова конструкција би припадала медијанском хоризонту 3, што је јасно, јер је „када“ пресечена бунаром у коме је нађена касносредњовековна керамика. Сличан бунар откривен је и у сонди 105.

И овде дајемо табелу средњих вредности дебљине слојева:

Табела 5 / Table 5

Просторије	
±199.6	пут
±199.37	хумус + А
±199.43	почетак В
±198.55	крај В
±198.55	почетак С
±198.39	крај С
±198.39	поч. D
±197.45	крај ископа

Табела 6 / Table 6

Новац	Југозападни сектор			
	Сонда	Просторија	Слој	Кота
2010. година				
364–375.	78	21/22	сокл	198.59
335–336.	75	9	В	198.75
271–275.	75	9	С	198.49
355–361.	76	10	В	198.52
355–361.	76	10	В	198.53
355–361.	76	10	В	198.54
355–361.	76	10	В	198.54
2011. година				
4. век		w-21	D	198.48
364–375.		w-21	D	198.46
364–375.		w-21	D	198.46
364–375.		w-21	D	198.46
364–375.		w-21	D	198.45
360–361.		w-21	D	198.52

5.1.1. Слој D – слој тамномрке компакне глиновите земље, уситњено грумење малтера и сасвим спорадично грумење гаражи. У просторији 12 (средишњи део – сонда 107), уз североисточни угао, констатована је на коти 198.49 оловна водоводна цев, која се пружа и кроз сонду 80.

5.1.2. Слој С – интензивно растресит слој крчног малтерног шута, али је боја слоја од светломрке до црвенкасте. Констатована је велика количина ломљене опеке и камена, као и комада малтерног пода. Рушевински ниво од опека и камена констатован у наведеном слоју одговара рушевинским нивоима који су касније откривени у сондама 78, 81, 83 и 84, где су означени као *ниво а*.

5.1.3. Слој В – рушевински слој од опеке, камења и малтера. При дну овог слоја, у јужном делу сонде, уза зид 49, констатује се концентрација гаражи.

5.1.4. Хумус + А – слој рецентног набоја за некадашњи пут.

5.2. Југоисточне просторије

5.2.1. Просторија е-12 (источни део – сонда 80)

Ова сонда је ископавана у 1978. години, али није била завршена. Кота основе сонде 80, од које је почело ископавање 2010. године, износи: ±198.6. У средишњем делу сонде откривен је остатак зида дебљине 0,9 м, који се пружа у правцу север–југ, а око њега, такође у средишњем делу сонде, заравњене површине прекривене крчним малтером. У источном делу сонде је откривена формација од опека које леже на танком слоју ситног, трошног крчног малтера (слој је дебљине око 0,5 цм), а испод тог слоја налази се нешто компактнији слој малтера (подница?). Већи део ове поднице уништен је ископавањем из претходних кампања. Конструкција је била готово правилног квадратног облика, страница дужине 1,6 м. Уочава се да платформа од опека лежи директно на малтерној подлози, која се континуирано наставља на круну зида 59 и преко њега везује, нешто јужније од платформе, и за квадратни базенчић. Западно од зида, у нивоу површине прекривене крчним малтером, откривена је оловна водоводна цев, која се у благом луку, у дужини од приближно 5 метара, пружа у правцу северозапад–југоисток, а залази у западни и јужни профил сонде. Оловна водоводна цев у јужном делу сонде пролази кроз основу зида 59 који се пружа у правцу север–југ, у средишњем делу сонде, те је највероватније да је била постављена у току изградње самог зида. Основа на коти је 198,40.

„Када“ – изграђена је између зидова 17, 19 и 59. Димензије су јој 1,6 м x 1,5 м, а њена оплата од крчног малтера повезана је са сва три зида, док је једино за зид 59 утврђено да слој малтера прелази и преко круне овог зида (вероватно тада већ није постојао његов надземни део). Средишњи и северозападни део „кадице“ уништен је укопавањем бунара.

Бунар – Коте његове горње ивице су на 198,2, а дна на 196,05; укупна дубина бунара износи приближно 2,15 м, гледано од нивоа дна базена до његовог дна. Његов горњи пречник износи 1,35 м. Дно бунара укопано је у жуту земљу – здравицу. На дну, четири нагореле даске формирају квадратну конструкцију. У горњим слојевима бунара откривено је неколико фрагмената касносредњовековне зелене глеђосане керамике.

5.3. Јужни трем испред југозападних просторија

5.3.1. Слој Е – слој у сонди 81, у делу између зида и конструкције 1, мрке компакне земље која је готово стерилна. Од коте 197,75 постепено прелази

Табела 7 / Table 7

Југозападни сектор		Трем	Дневник
Сонда 81			
±199.5	пут	±199.6	пут
±199.37–198.34	крај пута	±199.37	х. + А
±199.37–199.07	поч. В	199.2	А2
±198.77	крај В	±199.22	В
±198.77	поч. С	±198.8	крај В
±198.27	крај С	198.05	В1
±198.27	поч. D		В2
±197.64	крај ископа	±198.8	С
		±198.5	крај С
		±198.5	D
		±198.24	крај D
Сонда 83		±198.24	Е
±199.82–199.51	хумус + А	±198.24	крај ископа
±199.57	крај х. + А	±197.75	
±199.57–198.69	поч. В		
±199.27	крај В		
±199.27	поч. С		
±198.62	крај С		
±198.62	поч. D		
±198.4	крај ископа		

Табела 8 / Table 8

Новац	Југозападни сектор			
	Сонда	Трем	Слој	Кота
2010. година				
364–375.	81	трем	Б	198.59
367–375.	81	трем	Б	198.59
2011. година				
271.	зид 49		А	0
355–361.	трем		D	198.41

у слој светломрке компакне глиновите земље – здравце.

5.3.2. Слој D – слој мрке компакне земље. Спорадично се наилази на грумење гаражи и трагове горења, а уза зид z-49 гараж се констатује и у основи ископа. На коти 198.49 нађена је каснолатенска бронзана фибула с посувраћеном стопом (С-270). Констатован је и један фрагмент праисторијске керамике.

5.3.3. Слој С и ниво а – интензивно растресит слој кречног малтерног шута који садржи огромну количину опеке из зида, комаде малтерних спојница и спорадично комаде камена. Спорадично се наилази на грумење гаражи и пепела. Констатовани су и комади зидова/стубова у рушењу, а види се и део

срушеног зида *in situ*. Ови делови зидова леже на горњем нивоу слоја С, односно доњем нивоу слоја В, на ±198.8. У сонди 81 нивелета рушења зидова налази се преко нивелете рушења кровне конструкције, тако да ту заправо имамо два нивоа рушења. Слој С представља ниво рушења крова и кровне конструкције која је страдала у пожару и обрушила се на слој D. Трагови горења спојнице су на коти 198.7. Ниво рушења (±198.77–198.6) лежи на светломркој компактној запеченој земљи у којој има доста грумења гаражи.

5.3.4. Слој В2 – слој од сиве до тамносиве растресите земље у средишњем и северозападном делу сонде.

5.3.5. Слој В1 – слој сивомрке компакне земље која је „прошарана“ грумењем малтера. Основа ископа је на коти 198.05.

5.3.6. Слој В – слој интензивно растреситог кречног малтерног шута, крупних комада камена и ломљене опеке. У североисточном делу се у овом слоју спорадично наилази на концентрацију пепела и уситњене гаражи. На коти 198.92 је круниште зида 50. Камени блокови су на ±198.82.

5.3.7. Слој А1 – прослојак светлосиво-мрке компакне земље у којој доминира кречни малтер – констатује се испод хумусног слоја, на ±199.2.

5.3.8. Хумус + А – слој набоја за некадашњи пут. Сивомрка растресита земља углавном садржи остатке активности из млађег или рецентног периода, а релативне је дебљине 0,50 м. Садржи остатке набоја за пут, али и комад асфалта у северном делу. Овом слоју припадају и два укопа из млађих или рецентних периода.

5.4. Улазни део трема (сонда 101)¹⁴

5.4.1. Слој С – светломрка компактна земља са грумењем малтера и уситњеном опеком, уз западну базу стуба улаза у Вилу садржи остатке паљевине – гараж.

5.4.2. Слој D – коте основе ископа износе: ±198.34. У овом слоју констатује се круна зида z-50a на коти 198.49.

¹⁴ У кв. Љ/11/72 и 12/72 терен је био насут. Тај насип је настао 1933. године када је Александар Ненадовић ископао статуу Dea Dardanica. Ова просторија била је отворена према улазном простору перистила. У СЗ делу просторије, на нивоу пода, нађен је новац: ...Val... (Valens), а на реверсу GLORIA ROMANORUM (Janković-Mihaldžić 2008, 51, br. 111 – (т. и. бр. 448): 366–367. година).

Сл. 12. Северозападне просторије 24 и 24а, снимак са севера

Сл. 13. Сонда 45, просторија w-24а, део слоја рушења са фрагментима фресака, снимак са истока

Fig. 12. North-western rooms 24 and 24a, photographed from the north

Fig. 13. Sondage 45, room w-24a, part of the layer of destruction with fresco fragments, photographed from the east

5.5. Источни део јужног портика (сонда 105)

5.5.1. Слој *D* – мрка компактна земља; ката основе ископа износи 198.49.

Бунар (јама 5) – пречника је око 2,00 м. У њој су, осим шута, нађени и фрагменти касносредњовековне керамике. На коти 196.12 откривене су четири дрвене даске, ширине око 10–15 цм и дебљине око 5 цм, поређане тако да образују квадрат. Дно бунара (песак и шљунак) налази се на коти 195.96 м.

АНАЛИЗА ОТКРИВЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ

1. Северозападне просторије и простор северозападно од северне фасаде виле (сектори 3 и 1)

Током 2010. и 2011. године су у потпуности истражене просторије w-22, w-24–w-24а и w-1. На овај начин су у западним просторијама обједињена укупна истраживања започета у јужном делу просторија w-1 и w-25 у 1969. и 1972. години (Љ. Зотовић),¹⁵ и у сондама 45–47 из 2003, 2005. и 2006. године (М. Васић). Утврђено је седам просторија, распоређених у два реда, између свечане дворане/триклинијума (источно) и ходника према термама (западно). Очуваност зидова је неједнака. У висини од око 0,80 м сачувани су преградни зидови између просторија w-23 и w-22, и w-13 и w-1, док су остали зидови сачувани незнатно (до 0,20 м) или на нивоу

темељног проширења. На основу сачуваних отисака опека може се претпоставити да су били просечне дебљине од 0,68 м, зидани каменом и опеком у техници *opus mixtum*. Спољњи северни и западни зидови западних просторија имају дебљину 0,80 м и изграђени су такође у техници *opus mixtum*. Северозападни угао просторије w-23 изграђен је у целисти од опека у дужини од око 1,40 м у правцу истока и југа. Темељи су били укопани у темељни ров ширине до 0,80 м и дубине од 0,80 до 1,00 м. Рађени су од ломљеног камена и опеке и заливени кречним малтером са додатком ситно ломљене опеке и речног шљунка.

Подови западних просторија изведени су различито. У просторијама w-22 и w-24а подови су били од добро и квалитетно заглачаног малтера са израженим малтерним лајснама уза зидове, док су подови у просторијама w-24, w-23а и w-13 сложени од опека различитог формата и украшених рељефима у облику дијагонала и валовница. Под у просторији w-1 је од земље (зравице? – слој *E*). Под у просторији w-24 био је претежно од опека, али су поједине површине биле од малтера (сл. 12).

¹⁵ Обележавање просторија преузето је из Дневника истраживања Љ. Зотовић. Просторије на источном и западном крилу имају исте арапске бројеве, уз које су додате скраћенице w и e.

Сл. 14. Део хипокауста и отвора зашкриваног префурнијума у просторији w-22, снимак с југа

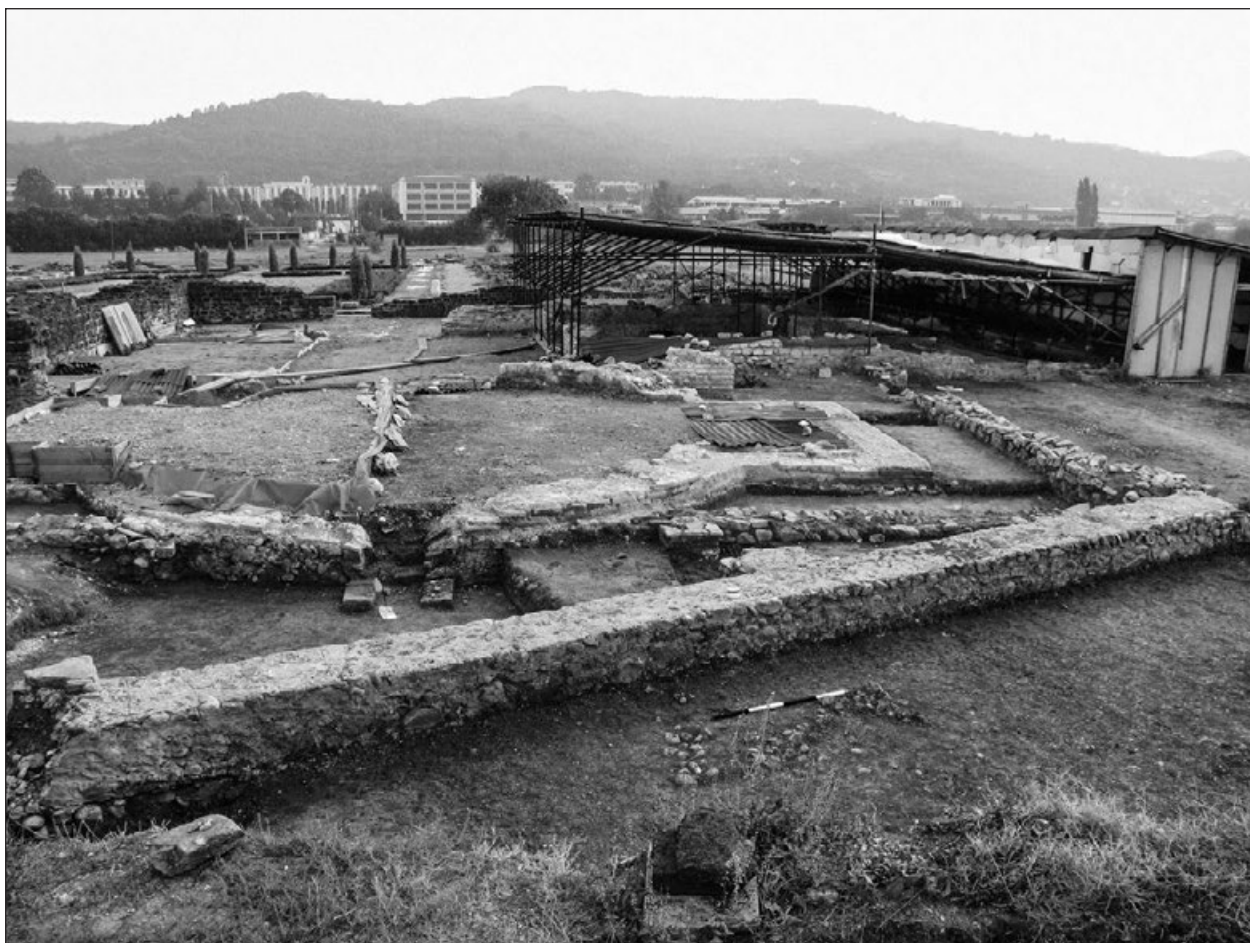
Fig. 14. Part of hypocaust and the opening of covered praefurnium in room w-22, photographed from the south

На сачуваним зидовима откривене су фреске *in situ*, на којима су приказани мотиви мермерних оплата. Знатан број фрагмената фресака и мермерне оплате откривен је у рушевним слојевима изнад подова. Велика концентрација горелог фреско осликаног лепа, с отисцима трске, од таванице на подовима појединих просторија указује на дрвену сликану таваницу (сл. 13). На северном, спољњем зиду у просторијама w-22 и w-24а нађени су остаци лучних конструкција од префурнијума. У оштећењима пода, уз северну фасаду сачувани су делови система за подно и зидно грејање, који су чинили хипокауст и тубулуси (сл. 14). На основу распореда хипокауста могло би се закључити да су системом грејања били обухваћени обимни и централни делови подова. Зидно грејање било је примењено само на северним зидовима тих просторија.

Северно од просторије w-24, у њеној оси, откривена је просторија кружне основе – стибадијум Б, са два анекса на истоку и западу (сл. 15). Зидови сти-

бадијума сачувани су у висини од 0,20 м до 0,40 м. Под је био украшен добро очуваним мозаиком високог квалитета, а зидови су имали оплату од мермерних плоча нађених *in situ* (сл. 16). На поду се препознаје мотив од кружних поља, са розетама, ограничених преплетеним тракама. На мозаику су спорадично лежали, лицем окренути надолу, делови мозаика од стаклених тесера који потичу са свода и са зидова стибадија Б. На појединим од њих били су сачувани трагови златних листића. Средишњи део стибадијума оштећен је ровом. Има индикација да се у средишту кружне просторије налазила фонтана. На северној страни, откривен је разрушен префурнијум.¹⁶ Са западне стране улаза, у углу, накондно је призидана просторија патосана опекама

¹⁶ Ров није чишћен због могућности оштећења мозаика и непознавања стања хипокауста.

Сл. 15. Северозападни део виле, ван северне фасаде виле, стибацијум Б, поглед са севера
Fig. 15. North-western part of the villa, outside the villa's northern facade, stibadium B, viewed from the north

Сл. 16. Детаљ орнаментна мозаика из источног дела стибацијума Б

Сл. 17. Северозападни део виле, ван северне фасаде виле, сонда 90, блок А, зид z-2

Fig. 16. Detail of a mosaic ornament from the eastern part of stibadium B
Fig. 17. North-western part of the villa, outside the villa's northern facade, sondage 90, block A, wall z-2

Сл. 18. Североисточни гео, ван северне фасаде, остаци просторије, после 380. године; сонда 97, снимак са северозапада (конструкција у слоју В)

Сл. 19. Југозападни гео виле, сонда 78 – просторија w-21 и 81, ниво рушења (у позадини сонде 75 просторија w-9, 76 – просторија w-10, сонде 81, 85), снимак са запада

Fig. 18. North-eastern part, outside the northern facade, remnants of a room, after 380, sondage 97, from the north-west (the construction in stratum B)

Fig. 19. South-western part of the villa, sondage 78 – rooms w-21 and 81, level of destruction (in the background, sondage 75 – room w-9, sondage 76 – room w-10, sondage 81 and 85), from the west

и с фрескама на зидовима (w-26). У непосредној близини стиадијума Б, са његове спољње северне и западне стране (сонде 72, 74, 90, 87, 89) откривени су плитко фундирани зидови, сачувани у једном реду сложених облутака у сувозиду (сл. 17). Северно од њих је нађен део зида, правца запад–исток, ојачан пиластрима. Зид је грађен у алтернацији камена и опеке у кречном малтеру.

2. Североисточне просторије и простор североисточно од виле (сектори 4 и 2)

На овом делу грађевине, у просторијама e-22 – e-24 и e-24a, истраживања су била усмерена ка прикупљању података који су се већим делом односили на разумевање функције и конструкције, а представљају ревизију ранијих истраживања из 1934, 1969, 1972. и 1978–1979. године. И на том делу виле потврђен је истоветан распоред просторија као и у западном делу, који се састоји од седам просторија распоређених у два реда – четири на северном делу и три на јужном. Због стабилности музејске зграде, северни профили сонди били су удаљени од трема зграде за 2,00 м и није било могуће утврдити положај и стање северног спољњег зида, као и везу преградних зидова са њим. Изглед и конструкцију градње у североисточним просторијама било је тешко сагледати и услед конзерваторских радова изведе-

них 1980. године, као и неразумевања појединих елемената архитектуре током тих радова. Како су конзервирани зидови били у стању рушења, приступило се њиховом уклањању. Том приликом је утврђено да је североисточни угао виле био у пуној висини изведен опеком на дужини од 1,40 м у правцу запада и југа, као што је то потврђено и на северозападном углу. Преградни зид између просторија e-24 и e-24a повишен је до темеља. Положај пролаза на овом зиду могао се само претпоставити према сачуваном довратнику преградног зида између просторија e-22 и e-24. На основу сачуваних трагова надземног дела утврђена је дебљина преградних зидова (0,68 м) и дебљина спољњих зидова (0,80 м). Зидови су грађени у алтернацији камена и опеке – техником *opus mixtum*. Темелји су били истог квалитета, дебљине и изгледа као и у просторијама на северозападном делу.

Смењивање подова од изглачаног малтера и од опеке приметно је и у источним просторијама. Просторије e-24a, e-22–e-23 имале су малтерни под, а просторија e-24 под од опека. У просторији e-13 је под од земље. У јужним просторијама e-16a и e-1 источног крила налази се под поплочан опекама, конзервиран у време радова 1969. године. Отворене су и две пробне сонде у просторијама e-22 и e-23,

Сл. 20. Сонда 81, југозападни угао виле, ниво рушења (у позадини сонда 78 – просторија w-21), снимак са југозапада

Сл. 21. Сонда 81, ситуација на југозападном углу виле, снимак са југоистока

Fig. 20. Sondage 81, south-western corner of the villa, level of destruction (in the background, sondage 78 – room w-21), from the south-west

Fig. 21. Sondage 81, south-western corner of the villa, photographed from the south-east photographed from the south

Сл. 22. Сонда 82, у току ископавања, снимак са југа

Fig. 22. Sondage 82, whilst being excavated, photographed from the south

Сл. 23. Сонда 101, основа сонде након ископавања (у другом плану: западни део јужног трема виле), снимак са североистока

Сл. 24. Сонда 101, база западног стуба улаза у вилу, отисак у зиду з-50, снимак са југа

Fig. 23. Sondage 101, base of the sondage after excavation (in the background the western part of the villa's southern porch), photographed from the north-east

Fig. 24. Sondage 101, base of west column at the villa's entrance, impression in wall z-50, photographed from the south

ради контроле темеља и система за грејање. Потврђен је хипокаустни систем подног грејања и зидног грејања тубулусима, слично налазима у северозападним просторијама виле (сл. 9).

У сондама североисточно од виле (сектор 2) испитан је темељ северног зида виле и утврђени су његова дубина и начин фундаирања. Том приликом је утврђено постојање префурнијума, који није забележен у истраживањима 1978–1979. године, а конзерваторским радовима је и потпуно негиран (сл. 10). Остали делови архитектуре, ван габарита виле, истоветни су са зидовима од облутака у сувозиду откривеном и на простору око стубадијума Б. Константована је и правоугаона конструкција прислоњена уз северну фасаду виле, као и зид правца север–југ на дужини од 17,00 м (сл. 18). Њихова конструкција, изглед и оријентација су различити од зидова виле. Очишћена је и сонда Б из 2008. године (М. Кораћ) и поново анализована веза спољних зидова виле и прислоњеног зида од опека у слогу „рибље кости“, који вероватно представља део конструкције трема постављеног на источном крилу виле.

3. Југозападне просторије и улазни део виле (сектор 5)

Археолошка и архитектонска истраживања на југозападном и улазном делу виле пружила су податке за потпуно сагледавање архитектура у про-

сторијама w-21 и w-9–10 (сонде 78, 70, 76) (сл. 19), као и елементе за анализу конструкције и изгледа трема (сонде 81, 83–85, 101) (сл. 20, 21, 22). Извршена су и ревизиона истраживања у просторијама w-10–12 (сонда 77). Однос слоја шута од рушења кровне конструкције указао је на начин градње тих просторија. Утврђени су и величина, конструкција и изглед трема на југу. Посебно су били драгоцени подаци од рушења стубаца од опеке, чији су се постаменти (камене базе) сачували дуж јужног зида трема. Ископавања су показала да је првобитни јужни трем био проширен према југу (сл. 23, 24). Од старијег трема сачуван је темељ.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ

Покретни материјал нађен у ове две кампање је, осим новца, малобројан. У овом извештају је дат само сумаран списак нађених предмета, како би се стекла основна слика. Материјал није конзервиран те се не могу дати неки прецизнији описи, а и било би сувише опширно за ову намену. За неки други рад остаје да се да комплетна каталожка обрада. Откривени предмети, иако добро стратифицирани, нису хронолошки осетљиви и не пружају неке још

сигурније потврде закључака који су већ изнети у вези са стратиграфијом.

1. Сонде северозападног сектора (северозападно од северне фасаде виле са перистилом, сонде 72, 73, 88, 90, 86, 87, 42/2004, 89 и 91)

Слој *A* – две фрагментоване гвоздене стрелице *C*-327/10 и *C*-332/10¹⁷ (сонда 88), пљоснатог троугаоног облика, са косо засеченим дршкама, чији је тип познат и као тип пљоснатих троугаоних стрелица, а као аналогије се могу навести примерци са локалитета *Pontes* и Ушће Поречке реке.¹⁸

Слој *B* – пронађени су следећи налази: фрагментовани бронзани стругач *C*-286/10 (сонда 86), чије се тракасто тело лепезасто шири на једном крају;¹⁹ фрагмент бронзаног предмета *C*-287/10 (сонда 86), тракастог облика, правоугаоног пресека тела које је благо савијено и сужава се према једном крају; коштани рог, са траговима црвене боје *C*-328/10 (сонда 86), који има приметне трагове сечења и глачања и претпоставља се да је припреман за израду дршке. Слични примери коштаних рогова се такође датују у IV–V век н. е.;²⁰ гвоздена алка *C*-322/10 пронађена у контролном профилу између сонди 86 и 87. Слоју *B* такође припада и бронзана копча *C*-278/10 (сонда 87), која је, судећи по њеним малим димензијама (2,2 цм x 1,4 цм x 0,1 цм), највероватније коришћена као копча за обућу. Копча је овалног облика, с трном правоугаоног облика и пресека, и оковом са перфорацијама по ободу. У слоју *B* је пронађен и фрагмент црне стаклене наруквице *C*-264/11 (сонда 87), који припада најједноставнијем типу стаклених неукрашених, једнобојних наруквица. Стаклене наруквице овога типа се датују у раздобље од III до прве половине V века н. е.²¹ Још један фрагмент наруквице од црног стакла *C*-85/11 (сонда 90) типа стаклених једнобојних наруквица украшених испупчењима различитих облика пронађен је у истом слоју. Услед различитог украшавања, постоји више подтипова, а наш налаз *C*-85/11 припада типу наруквица украшених благо заобљеним ребрима. Овај подтип стаклених наруквица се датује у раздобље од III до касног IV века н. е.²² У слоју *B* сонде 90 пронађени су још и стаклена двочланковита перлица *C*-91/11, тамноплаве боје, са перфорацијом за низање, и фрагмент жуте стаклене наруквице *C*-92/11, који припада типу једнобојних неукрашених стаклених наруквица.

На пресеку слојева *B* и *C* пронађена је пинцета *C*-98/10 (сонда 73) која има врх неправилног кружног облика, од којег се рачвају два равна крака

(дим. 8,7 цм). Гвоздене и бронзане пинцете су у античко доба представљале врло распрострањене инструменте, при чему се сматра да су коришћене у медицинске и козметичке сврхе (као тоалетни прибор и као укоснице).²³

На први поглед, материјал нађен у слоју *B* припадао би периоду после 380. године, дакле више одговара материјалу слоја *C*. Постоје две могућности. Или је материјал у слоју *B* доспео каснијим прекопавањем слоја *C*, или ће детаљнија анализа показати да се делом ради о средњовековном материјалу који би могао да се нађе у слоју *B*.

Слој *C* – у сонди 72, у кампањи 2011. године, на kotaма између 198.87 и 198.74, пронађено је на мањој површини више фрагмената скулптура од порфира и белог мермера: *C*-253 – фрагментована животињска шапа (лав, тигар?) од белог мермера; *C*-282 – фрагмент главе, са делимично очуваном фризуром, једним оком и кореном носа од белог мермера (сл. 25); *C*-294 – фрагмент порфирне скулптуре, очувана лева шака у којој се налази глоб/јаје, са наборима драперије пребачене преко руке²⁴ (сл. 26); *C*-295 – фрагмент порфирне скулптуре који представља змију прислоњену уз скут Хигијине халјине (део змије коју Хигија храни);²⁵ *C*-296 – фрагмент десног стопала са очуваним делом сандале и драперије;²⁶ *C*-297 – фрагмент скулптуре од црвеног порфира, ваљкастог облика; *C*-298 – фрагментована мермерна змија обмотана око дрвета/штапа;

¹⁷ Бројеви 10 и 11, који ће следити након броја *C* налаза, означавају 2010, односно 2011. годину археолошких истраживања виле са перистилом на Медијани.

¹⁸ Špehar 2010, 129.

¹⁹ *Ibid.*, 103.

²⁰ Petković 1995, 56, 99.

²¹ Jelinčić 2009/2010, 111–112.

²² Spaer 1988, 55–56; Jelinčić 2009/2010, 112.

²³ Пинцете се по облику кракова могу поделити на оне са равним и и оне са мало завијеним краковима, док им димензије варирају од 5 цм до 10,5 цм: Deringer 1954, 152; Група аутора 1997, 252, бр. 415 и 416; Gregl 1982, 181–182.

²⁴ Установљено је да порфирни фрагмент скулптуре *C*-294, као и *C*-296, припада скулптури бога Асклепија пронађеној 1972. године у просторији w-4 виле са перистилом (у античкој збирци скулптура бога Асклепија је под инв. бр. 985).

²⁵ Идентична представа као код Хигијине порфирне статуе с натписом нађене 1972. године у просторији w-4 виле с перистилом (у античкој збирци скулптура Хигије је под инв. бр. 986).

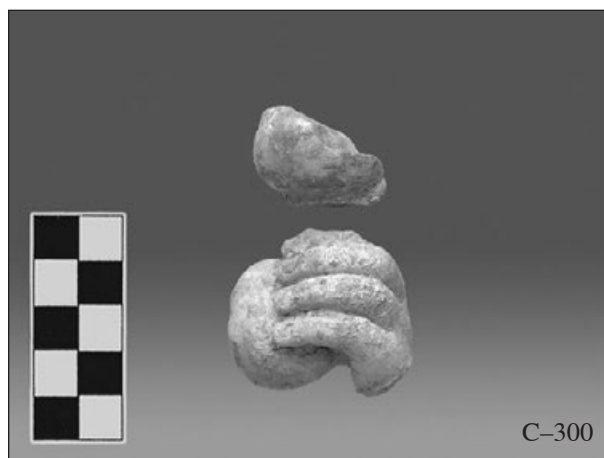
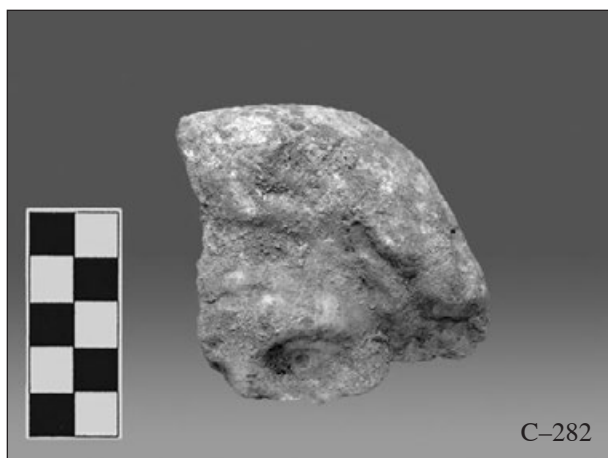
²⁶ *Ibid.*

²⁷ Група аутора 1997, 69, бр. 47; Група аутора 1969, 87–88.

C-299 – фрагментовано мермерно постолје скулптуре са фрагментованим левим стопалом и урезаним текстом на грчком језику; C-300 – фрагмент скулптуре од белог мермера који представља део леве шаке са округлим атрибутом (глоб/јаје?) (сл. 27); C-301 – фрагмент дела прста од белог мермера; налази C-302, C-303, C-331, C-332 и C-340 који представљају делове склптуралног украса (делови грана од подупирача скулптуре ?); фрагмент C-305 који вероватно представља део копита, и налаз C-306 којим је обухваћено више ситних делова скулптура од белог мермера, које, услед њиховог фрагментованог стања, није могуће правилно идентификовати. Налаз ових фрагмената на једном месту изван виле показује да је ту извршено сакаћење једног дела медијанских скулптура (одсецање руку и главе). Део тако осакаћених статуета, првенствено Асклепија и Хигије, однет је накнадно у просторију w-4 у којој су биле похрањене и друге, исто тако сакаћене скулптуре. Неке скулптуре, од којих су нађени

фрагменти у сонди 72, још нису откривене и можда су заувек нестале.

Слоју C такође припада бронзана дршка у облику попрсја женског божанства и с доњим делом у којој је углављена гвоздена спатула C-140/11 (сонда 90) (дим. 10, 9 цм), која је највероватније коришћена у козметичке сврхе (сл. 28). Иако су глава и торзо божанства прилично сумарно урађени, на основу шлема са перјаницом и карактеристичног оклопа – *eiuge*, приказаног на грудима богиње, можемо са приличном сигурношћу констатовати да је у питању богиња Минерва. Ако се има у виду да је Минерва била и ијатричко божанство и заштитница лекара, потпуно је логично њено представљање на предмету вероватно употребљаваном у козметичке а можда и медицинске сврхе. Доста сличности са примерком са Медијане у погледу обликовања главе и атрибута богиње, проналазимо у фигуралном попрсју и фигурама Минерве из Обреновца, Загреба, са непознатих локалитета у Подунављу и из Грачанице.²⁷

Сл. 25. Фрагмент мермерне главе (C-282/11)

Сл. 26. Фрагмент порфирне леве шаке са округлим атрибутом (глоб/јаје?) (C-294/11)

Сл. 27. Мермерни део леве шаке са округлим атрибутом (глоб/јаје?) (C-300/11)

Fig. 25. Fragment of marble head (C-282/11)

Fig. 26. Fragment of porphyry left hand with round attribute (globe/egg?) (C-294/11)

Fig. 27. Part of marble left hand with round attribute (a globe/egg?) (C-300/11)

Сл. 28. Бронзана грика, у облику појрса женској божанстви, у коју је улавањена гвоздена спајтула (С-140/11)

Сл. 29. Кошћани предмет (С-268/11)

Fig. 28. Bronze handle, shaped like a bust of a female deity, with iron spatula embedded in it (С-140/11)

Fig. 29. Bone artefact (С-268/11)

У слоју С сонде 90 северозападнoг сектора је пронађен и фрагмент црне стаклене наруквице С-239/11, који припада типу једнобојних неукрашених стаклених наруквица, а константована је и бронзана алатка С-290/11, правоугаона, с полуобличастим предњим делом тела.

2. Сонде североисточног сектора (источно од источне фасаде зграде Музеја и северног дела фасаде виле са перистилом)

Слој В – фрагмент гвозденог предмета (нож?) С-124/11 (сонда 98), правоугаоног облика, део тракасте гвоздене оплате С-133/11 (сонда 98), по средини искривљене.

Слој С – константовани су: у сонди 103 гвоздени стилус С-241/11, пирамидалног облика, квадратног пресека, зашиљен при једном крају, док се ка другом крају постепено трапезасто шири (дуж. 13,6 цм); тег од опеке С-242/11, кружног облика, једнострано заглачан, са перфорацијом на средини; фрагмент гвозденог предмета С-276/11, можда једносеклог ножа, и два бронзана фрагмента С-316/11, ваљкастог облика тела и благо повијених крајева једног ка другом, тако да предмет има лучан облик (развучена наруквица?). Крајеви оба фрагмента су у облику главе дивље мачке (леопард, гепард), са перфорацијама у виду очију, ушију и шара. Из сонде 104 потиче коштана цилиндрична перла С-268/11

са перфорацијом по дужини и са урезаним орнаментима линија и окастих уреза (сл. 29). Овај тип перли је чест током читавог царског периода, односно од I до краја IV века н. е. и има аналогije у многобројним примерцима са више локалитета.²⁸

3. Северозападне просторије виле са перистилом (сонде 45 и 46)

Слој А – у укопу 1 пронађено је бронзано калотасто дугме С-12/10 (сонда 45), елипсоидног облика, са две перфорације на врху.

Просторија w-1

Горња површина слоја С – у просторији 1 (контролни профил између сонди 46 и 47) пронађени су глава Венере²⁹ од белог мермера С-4/11 (сл. 30) и

²⁸ Petković 1995, 40.

²⁹ Детаљније погледати: Vasić, Gavrilović 2012, 137–149. Према усменом саопштењу Весне Црноглавац, вишег кустоса Народног музеја у Нишу, извршена је физичко-хемијска анализа главе и базе са стопалима и главом делфина и утврђено је да припадају истој статуи, па је тиме и глава сигурно одређена као Венерина. Резултати овог испитивања публиковани су у чланку: Црноглавац, Ишљамовић, Тодоровић 2014, 73–78. Снимање FTIR спектра рађено је на Технолошком факултету у Лесковцу, у лабораторији за спектроскопију. Још једанпут срдечно захваљујемо на корисним информацијама колегиници Црноглавац.

³⁰ Petković 1995, 40–41, kat. br. 432–436.

врх гвозденог копља C-2/11 листоликог облика, с очуваном тулцем кружног пресека.

Просторија w-24

Слој B – фрагмент коштаног предмета C-72/10 (сонда 46), издуженог облика, благо савијен по средини са жлебом, чији је врх на крају косо засечен и има кружну перфорацију. Претпостављамо да је у питању привезак/амулет и то најједноставнији тип.³⁰

Слој C – фрагмент стаклене наруквице црне боје C-107/10 (сонда 46), округлог пресека, који припада типу стаклених једнобојних неукрашених наруквица.

Слој D – гвоздени нож C-165/10 (сонда 45) са усадником и једносеклим сечивом, чија је горња ивица благо повијена, у јако кородираним стању.

Просторија w-24a

Слој B – фрагментовано сечиво ножа C-77/10 (сонда 45), закривљено при врху и у јако кородираним стању.

Слој C – фрагментовани тракасти гвоздени лим C-105/10 (сонда 45) са седам перфорација у низу с једне стране, веома кородирани; перла од печене земље C-133/10 (сонда 45), тамнозелене боје и перфорирана по средини.

Слој D – бронзано длето/стругач C-166/10 (сонда 45) са очуваном оштрицом, лепезастог облика, на једном крају и с тракастим телом.

Ни ископавање просторија није дало већу количину материјала, а поготово не оног хронолошки осетљивог. Једино може да се констатује да сав покретни материјал потиче из времена после првог рушења виле с перистилом, о чему најбоље сведоче мермерна глава и копље из просторије w-1.

4. Југозападни сектор: просторије w-21, 9, 10, 11, 12 (сонде 78, 75, 76, 77 и 79)

Просторија w-11

Слој B – фрагмент кременог сечива C-182/10 (сонда 77), беле боје.

Просторија w-21

Слој C – гвоздена алка C-202/10 (сонда 78), квадратног пресека.

Слој D – фрагмент бронзаног окова C-229/11 (сонда 78) с очуваном алком за причвршћивање.

4. Југозападна половина портика (81, 83, 84, 85)

Слој C – пронађен је фрагмент правоугаоног бакарног лима C-336/11 (сонда 83).

Слој D – пронађен је каснолатенски тип фибуле с посувраћеном ногом C-270/11 (сонда 83) у слоју у коме се местимично налазе и фрагменти праисторијске керамике (сл. 31).

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања виле с перистилом током 2010. и 2011. године пружили су нове податке који су омогућили корекцију и редефинисање градитељских фаза. Сама вила је, осим прилазног вестибула, истражена, али у неким будућим радовима треба обратити пажњу на просторе између оградног зида и виле, који су само начети сондажним ис-

Сл. 30. Мермерна глава Венере (C-4/11)

Сл. 31. Каснолатенска фибула с посувраћеном ногом (C-270/11)

Fig. 30. Marble head of Venus (C-4/11)

Fig. 31. Late La Tène bent foot fibula (C-270/11)

траживањима. Резимирајући стратиграфске податке, треба одмах да укажемо на то да су, за разлику од других делова Медијане, у вили и око ње сачувани слојеви веће дебљине. Прецизним ископавањима било је могуће да се они добро прате, што је омогућило и озбиљну анализу ових слојева и сагледавање њихове историје. Стратиграфија је показала да су најстарији темељи виле с перистилом били укопани у протохумус (слој *E* у сектору 1 и слојеви *D* у секторима 2 и 5). Вила је, према томе, изграђена *ex nihilo* и само је спољњи ходник, изграђен уз западну фасаду, који је спајао вилу с термама, једним делом прелазео преко остатака архитектуре из старијег хоризонта.³¹ У другој грађевинској фази, терен у секторима 1 и 2 је насут (слој *D* у сектору 1 и слој *C* у сектору 2) и у њега су укопани темељи стибадијума А и Б. Могу јасно да се прате слојеви првобитног рушења виле 378. године, потом њено делимично насељавање после 380. године и рушење те фазе. После те фазе долази до рушења зидова који су још били видљиви, а потом и до њихове разградње и прекопавања тог шута због грађевинског материјала (слој *B* у свим секторима). Преостали зидови су повађени до темеља, што се јасно види по отисцима ровова на профилима (слој *A* у свим секторима). У тексту је знатно инсистирано на прецизном одређивању слојева, што на први поглед делује заморно, али је то било неопходно да би се ова добро сачувана стратиграфија упоредила с осталим деловима Медијане где су слојеви много тањи и некада тешко уочљиви.

Техника градње откривених зидова, дубина фундарања и поједини конструкциони елементи указују на више градитељских фаза и на могуће издвајање основа различите организације, изгледа и намене. Тако су откривена архитектура и њене фазе у потпуној сагласности с резултатима добијеним анализом стратиграфије, новца и покретног археолошког материјала који је хронолошки осетљив. Издвојене су три основне градитељске фазе, које се на основу археолошке стратиграфије и стратиграфије рушења објекта могу одредити у раздобље од почетка 4. века до половине 5. века, и то као: **хоризонт 1** (прве деценије 4. века), **хоризонт 2** (око 330 – до готских упада 378. године) и **хоризонт 3** (после 383 – до провале Хуна 441–443. године). Одређене интервенције и налази указују и на коришћење простора током средњег века, али у знатно мањем обиму.

Основни габарит објекта у првој и другој градитељској фази није се битно изменио, посебно у делу

с административним просторијама – канцеларијама на источном и западном крилу (просторије w-2–w-21 и e-2–e-21). Највеће промене биле су управо на северозападном и североисточном делу грађевине, као и на јужном простору трема и улазног дела.

Првобитни објекат (градитељска фаза 1) био је једноставне, издужене форме, са великим двориштем у средини, свечаном двораном/триклинијем на северу и улазом на југу. Бројне просторије, различите намене и величине, биле су распоређене око дворишта и повезане тремом. На бочним крилима и на југу биле су распоређене административне просторије (*officium*), исте површине и организације. Просторије северног крила, источно и западно од свечане дворане/триклинијума, биле су грејане и намењене дужем боравку. Не може се са сигурношћу утврдити број просторија, али се може претпоставити да су оне биле неједнаке величине, и то по две веће, на северу и три мање, на југу (?). Утврђени су префурнијуми (четири) и системи за грејање подова и зидова у северним просторијама. У првој градитељској фази су просторије e-22–23; e-24–24a, w-24–24a и w-22–23 представљале јединствен простор, који је загреван преко ложишта на северном зиду. У јужном крилу грађевине налазио се низ од девет просторија, једнаких по величини, а испред њих је био трем.

У градитељској фази 2 (око 330 – до готских упада 378. године) извршена је велика реконструкција на северном и јужном крилу као и у дворишту објекта, која је у потпуности изменила изглед и функцију објекта. Источне и западне просторије северног крила су преграђене и смањене. У појединим просторијама су постављени подови од опека. У просторијама (e-23 и w-22) откривена су два слоја малтерног пода, која указују на обнову подова из прве градитељске фазе. Зидови и таванице су осликани. На североисточном и северозападном делу призиђана су два репрезентативна триклинијума – стибадијуми А и Б. Зидови стибадијума украшени су обложним мермерним плочама и мозаиком, а подови су декорисани мозаиком. У средишту сваког од њих налазила се фонтана. До фонтане у североисточном стибадијуму А допремана је вода оловним цевима (истраживања 1972. године), а затим је даље била спроведена до фонтане у северозападном сти-

³¹ Сонда 41 копана 2003. и сонда 53 копана 2005. године.

бадијуму Б (истраживања 2011. године). Промењен је и систем грејања. Префурнијум у просторији w-24a није више био у функцији – због немогућности прилаза у тај део објекта приликом изградње стибацијума Б. И префурнијум у источном делу, ближе североисточном углу, није био више у функцији због постављања преградног зида и деобе велике угаоне североисточне просторије на две (e-22 и e-23). Могуће је да су преостала ложишта коришћена и у другој градитељској фази. Постављени су нови пролази, ширине око 1,00 м, са довратницима од опека и надвратником у виду равног лука. На јужном делу објекта извршене су велике интервенције на улазном делу и потпуна промена изгледа и конструкције прилазног јужног трема. Трем је проширен, и на његовом јужном зиду изграђено је 14 стубаца, зиданих опеком, са монументалним каменим базама. Преобликован и повећан је и трем ка дворишту. У рекон-

струкцији су коришћени материјали високог квалитета за израду стубова, подова и фреско-осликавање. Примењени су и нови конструкциони системи типа свода, калота и полукалота.

По завршеној реконструкцији је у потпуности промењен изглед, али и значење грађевине у којој је тада изражен јавни, административни и свечани церемонијални карактер. Овај концепт уређења задржао се до готских упада 378. године.

Трећој градитељској фази (после 380. године) припадају преградње и зидови од облутака констатовани ван габарита стибацијума А и Б, на северо-западном и североисточном делу комплекса. Колико у овој фази истраживања може да се утврди, ради се о великим правоугаоним зградама, те изгледа да насеље после 380. године није било нимало значајно. У овом тренутку, овај проблем оставићемо по страни.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Братанић 1938** – Р. О. Братанић, Археолошка истраживања у Брзом Броду, *Старинар* (3. с.), 13 (1938), 199–204.
- Црноглавац, Ишљамовић, Тодоровић 2014** – В. Црноглавац, Д. Ишљамовић, Б. Тодоровић, Примена Fourier-ове трансформационе инфрацрвене спектроскопије у идентификацији фрагмената скулптуре са Медијане, *Зборник радова Народної музеја из Ниша* 22, 2014, 73–78.
- Deringer 1954** – Н. Deringer, Die medizinischen Instrumente des Ennser Museums, *Forschungen Lauriacum*, 2, Linz 1954, 144–155.
- Gregl 1982** – Z. Gregl, Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske I, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, XV, Zagreb 1982, 175–198.
- Grupa autora 1969** – Grupa autora, *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd 1969.
- Група аутора 1997** – Група аутора, *Античка бронза Синигунума*, Београд 1997.
- Janković-Mihaldžić 2008** – D. Janković-Mihaldžić, Pojedinačni nalazi rimskog novca na Medijani (rez. Single finds of Roman Coins from Mediana) *Naissus I*, Niš 2008, 25–73.
- Jelinčić 2009/2010** – К. Jelinčić, Rimske staklene narukvice kao prilog poznavanju antičkoga Orešca, *Opuscula Archaeologica*, 33, Zagreb 2009/2010, 105–124.
- Kanitz 1892** – F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien. Der Donau-Grenzwall, das Strassennetz, die Städte, Castelle, Denkmale, Thermen und Bergwerke zur Römerzeit im Königreiche Serbien*. Denkschr. Kaiserl. Akad. Wiss., phil.-hist. Classe 41,2, Wien 1892.
- Milošević 1996** – G. Milošević, Archaeological park „Mediana“ by Niš (Naissus), in: XIII U.I.S.P.P. *Congress International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Colloquium XXXVI Archaeological Parks* (ed. G. V. Montanati, S. Narayan), Forlì, 1996, 59–68.
- Оршић-Славетић 1933/34** – А. Оршић-Славетић, Археолошка истраживања у Нишу и околини, *Старинар* (3. с.), 8/9 (1933/34), 303–310.
- Petković 1995** – S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995.
- Spaer 1988** – M. Spaer, The Pre-Islamic glass bracelets of Palestine, *Journal of Glass Studies* 30, 1988, 51–61.
- Špehar 2010** – P. Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Beograd 2010.
- Vasić, Gavrilović 2012** – M. Vasić, N. Gavrilović, Venus or Diana from Mediana, *Starinar*, LXII, Beograd 2012, 137–149.

Summary:

MILOJE VASIĆ, Institute of Archaeology, Belgrade
 GORDANA MILOŠEVIĆ, University of Belgrade, Faculty of Architecture, Belgrade
 NADEŽDA GAVRILOVIĆ, Institute of Archaeology, Belgrade

EXCAVATIONS OF MEDIANA IN 2010 AND 2011

Key words. – Mediana, villa with peristyle, stratigraphy, architecture, portable finds, late antiquity.

Throughout 2010 and 2011, a systematic nine month archaeological exploration was conducted on the north-eastern, north-western and south-eastern parts of the villa with peristyle, as well as the area in front of the museum building (see note 8). The envisaged area of exploration was around 1,400 m². In total, 1,230 m² of this area was thoroughly examined (Fig. 1). The excavations were performed with the aim of defining the dimensions of the north-western and south-western parts of the villa, the appearance of the villa's entrance, as well as to explore the foundations of the museum building. In the course of the excavations, certain differences were perceived in the stratigraphy of the villa with peristyle and the part excavated outside the villa. This is why these excavations were divided into five sectors, as follows:

1. Sondages north-west of the villa's northern façade
2. Sondages north-east of the villa's northern façade
3. North-western rooms
4. North-eastern rooms
5. South-western rooms

This division simplifies the monitoring of the stratigraphic situation in the entire area of excavation.

The results of the 2010 and 2011 explorations of the villa with peristyle provided fresh data, which allowed for the redefinition of the construction phases. With the exception of the vestibule, the whole villa was explored. However, in the future, attention will have to be paid to the area between the enclosing wall and the villa, where sondage explorations have only just begun. Summing up the stratigraphic data, straightaway it should be pointed out that, unlike in other parts of Mediana, in and around the villa thicker strata were preserved. The precise excavations allowed for their careful inspection, which enabled a thorough analysis of the strata and gave an insight into their history. In the text, considerable importance was ascribed to defining the strata accurately, which at first seems tiresome, but was essential for comparing this well preserved stratigraphy with the other parts of Mediana, with much thinner and, sometimes, hardly discernible strata.

1. Sondages to the north-west of the villa's northern façade (Fig. 2, 3, 4, 5, 6, 13, 15, 16, 17)

1.1. The foundations of the villa's northern façade and the audience hall/triclinium were dug into stratum E – proto-humus above the subsoil. In sondage 42, four sturdy posts of square section, supporting the roof frame which shielded the area in front of the hypocaust furnace of the aula and room 24a, were dug into this stratum. Imbrex and tegula fragments were found on the compacted soil in this place. Near the north-western corner of the villa there was another praefurnium, intended to heat rooms 22 and 23.

1.2. Between the elevations of 198.8 and 198.6 in sondages 72, 86, 90 and 89/42, above stratum F (with the exception of the praefurnium in sondage 42), a mortar base was noted over the entire surface.

1.3. Above the mortar base, a light brown soil with fine rubble of stratum D was deposited. This stratum covered the praefurnium on the outer side of room w-22, as well as part of the praefurnium in sondage 42. The foundations of stibadium B and the praefurnium on its northern side were dug into stratum D, as were the foundations of room w-26. This stratigraphy clearly indicates that stibadium B, and consequently stibadium A, belong to a different construction phase when the villa underwent significant alterations. The foundations of wall 1, of a north-east to south-west orientation, north of stibadium B, were also dug into stratum D.

The upper level of stratum D was also used as a residential level of the buildings erected around stibadium B (walls 2 and 3 in sondage 88 and the wall in sondage 90). In the corner between the northern wall of room w-26 and the western wall of stibadium B, a "hiding place" (upper edge at an elevation of 199.15), made of bricks laid edgewise on the brick floor, was dug into the upper level of stratum D. The hiding place was covered and subsequently filled with tegulae at a later date, after it had been emptied. In a thin layer of soil at the bottom of the box, at an elevation of 198.89, a bronze coin dating from 425–450 was found. The discovery of this piece clearly shows that the horizon of stratum D was also used in the period after 380, that the buildings around stibadium B were built at that time and that Mediana came to its end with the invasion of the Huns in 441.

1.4. The horizon of stratum D, the "hiding place" and walls 1, 2 and 3, were covered with a layer of tegulae and imbrices – stratum C. The stratum was at its highest around the western annex of stibadium B (at an elevation of ± 199.63). This situation clearly shows that the walls of the stibadium were much better preserved and probably used in horizon 3. From the stibadium, stratum C descended towards the west and over wall 3 where, in sondages 72 and 73, it reached an elevation of ± 198.7. There it rested against the oldest mortar base and, directly below it, between an elevation of 198.87 and 198.74, fragments of sculptures were discovered, some of which belong to some statuettes from the hoard in room w-4, discovered in 1972.

1.5. Stratum C is covered with a heavy layer of debris caused by the destruction of the walls of the stibadium, the villa's northern rooms and the large audience hall – stratum B. It represents a secondary, centuries-long, destruction of the walls that remained after the invasion of the Huns.

1.6. The final, most recent stratum, is stratum A, created as a result of the intensive extraction of the walls throughout the

whole area of the villa and, on the profiles, the trenches, going from the surface to the preserved tops of the walls, or even their foundations, are clearly visible. These trenches are filled with a darker grey soil which is loose, and above stratum B.

2. Sondages of the north-eastern sector (Fig. 7, 16)

2.1. Stratum D – dark brown, compact soil which is, in its upper layer, proto-humus going into the subsoil. This stratum contained the foundations of the villa, and the plinth of the northern façade is at an elevation of 198.02. In concordance, stratum D would correspond to stratum F in the north-western sector.

2.2. Above stratum D and the praefurnium, after its levelling, stratum C was deposited, a light brown, compact soil mixed with mortar and fine brick rubble. This stratum corresponds to stratum D in the north-western sector. The foundations of both stibadium A¹ and the room attached to the villa's northern façade were dug into stratum C. From the middle of this room's northern wall, a wall stretches to the north (wall 7d) and passes through sondages 97, 98 and 104. This wall was built of stones fixed with mud. The top of this wall is at an elevation of ± 198.8. The room and wall 7d correspond to both walls 2 and 3 in sondages 72/3, 88 and 90, and to the wall in sondage 91 in the north-western sector.

From the upper horizon of stratum C, in sondage 103, a debris pit was dug. The pit cut through strata C and D into the subsoil. Fragmented pots from the height of the Middle Ages were found in the pit. This would indicate that this part was open for a long time and was not covered with rubble from the villa's original destruction, consequently enabling the Late Roman horizons 2 and 3 to meet up with the horizon of the Middle Ages.

2.3. Stratum C, the stone wall and the pit in sondage 103 are covered by stratum B, a loose dark grey soil mixed with larger pieces of rubble. It is difficult to say when the levelling of the mediaeval horizon took place, since in stratum B chronologically sensitive material has not been found. Stratum B mixes with recent material and in concordance it would correspond to stratum B in the north-western sector.

3. North-western rooms of the villa with peristyle (Fig. 8, 12, 14)

Although the stratigraphy does not essentially differ from that of the north-western and north-eastern sectors, certain different characteristics exist. Primarily, all these rooms have brick or mortar floors. In the process of its destruction, the ceiling fell onto these floors, followed by the roof. However, in room w-24a and, to a degree, in rooms w-24 and w-22, this original layer of ruins was cleared to the floors. In other areas, this layer (stratum C) remained visible and was a floor in horizon 3. In such a way, on this surface in room w-1, in their secondary use, the base of the column from the peristyle and the head of the goddess Venus were found.² On the inner face of the villa's northern wall, hypocausts were broken and used, particularly in room w-22, and in this large excavated area mediaeval ceramics were discovered. That is how, in these cleared and perforated areas, and on the parts of the floor, a secondary layer of ruins piled up (stratum B). The trenches, created by the latest extraction of walls (during the Ottoman period?), can also be perceived in the rooms. With the exception of strata A and B, the other strata cannot be placed in concordance with the strata of the two previously discussed sectors.

4. North-eastern rooms (Fig. 9, 10)

These rooms had already been excavated in the previous explorations of the villa, consequently only revisional excavations were carried out in 2010/11. Thus, the data about the hypocaust installation was obtained, which was, at one point in time, questioned, and on the older floor, a new floor was set.

Room e-22: a mortar floor at an elevation of 198.94, below which there is a stone and brick substructure resting on the older brick floor. The older floor in this part lies on two parallel walls, of a north – south orientation, which are plastered, and have pillars between them. At the entrance to room e-22, in the south, hypocaust pillars were noted. Below the hypocaust, at an elevation of 198.29, a floor was noted. In the western part of room e-22, below a thin layer of destruction, a door jamb and a part of the floor were discovered. The door jamb was found in the southern part of the sondage, by the southern section of wall 3, and was preserved as a part of the tiling of the mortar substructure. Above it, the floor was discovered. The elevation of the tiling in the southern part was measured (at an elevation of 198.77), as well as that of the stones and base in the western part (at an elevation of 198.77, 198.70, and 198.78) and the floor in the eastern part (at an elevation of 198.75).

Room e-23: on the surface of this space, below the more recent layer of loose dark grey soil, the original part of wall 37 was discovered (at an elevation of 198.67) along with a floor. The substructure of the floor of room e-23 is composed of lime mortar mixed with stone and broken brick, with its highest level at an elevation of 198.63 and lowest at an elevation of 198.52, and one brick in situ at an elevation of 198.70, which represents the remains of the original floor of room e-23. Below this floor a part of a hypocaust was discovered, which is preserved at different levels in the sondage. In the eastern profile, the existence of two floors was ascertained, the upper level of a mortar floor at an elevation of 198.95, the lower level (a base of bricks) at an elevation of 198.82, with rubble (the substructure of the mortar floor) between them. Below the lower, older floor, there is a layer of hard, compacted soil (subsoil).

Room e-24 – sondage 70: Rubble with larger stone, brick and mortar fragments and finds of more recent artefacts, noted throughout the entire sondage, represent the remains of the construction of the museum building in 1936. A brick floor was noted, below which a yellow coloured floor was observed at an elevation of ±198.9.

5. South-western sector (Fig. 11, 19, 20, 21, 22, 23, 24)

5.1. The south-western rooms

The stratigraphy in this sector also differs somewhat from the north-western rooms. First of all, there aren't any brick or mortar floors, but compacted soil (the upper level of stratum D, where numerous coins were discovered). Above it, there is a substantial layer of debris from the roof bricks (stratum C) and it completely covers stratum D. This information is invaluable, since the coins were discovered as an undisturbed group, and most of them belong to the period 364–375, immediately prior

¹ According to the excavations of 2013.

² Vasić, Gavrilović 2012, 137–149.

to the first villa's destruction, which, based on these finds, we can attribute to the Gothic invasion after the Battle of Hadrianopolis in 378. Above stratum C, there is a second layer of ruins, marked as level *a*. Both the stratum and the level were formed by the destruction of the roof, walls and columns of the porch. Within these two layers, whole parts of walls and columns were noted, in the manner in which they fell during the destruction. Above level *a*, there is a layer of secondary destruction (stratum B).

The building technique of the discovered walls, the depth of the foundations and certain construction elements, indicate more construction phases and the possible separation of the bases into different positions, appearances and purposes. Thus, the discovered architecture and its phases are in full accordance with the results attained by analysing stratigraphy, coins and the chronologically sensitive, movable archaeological material. Three main construction phases were singled out and, based on the archaeological stratigraphy and the stratigraphy of the building destruction, they can be dated to the period from the beginning of the 4th to the middle of the 5th century as horizon 1 (the first decades of the 4th century), horizon 2 (from around 330 to the Gothic incursions in 378) and horizon 3 (from after 383 – to the invasion of the Huns in 441–443). Certain interventions and finds indicate that the space was used in the Middle Ages, although to a significantly lesser degree.

The basic dimensions of the building in the first and second construction phases did not significantly change, particularly in the area with the administrative rooms (*officium*) in the east and west wings (rooms w2–w21 and e2–e21). The most significant changes were on the north-western and north-eastern parts of the building, as well as on the southern porch and the entrance area.

The original structure (construction phase 1) was of a simple, elongated form, with a spacious courtyard in the middle, an audience hall/triclinium in the north and the entrance in the south. Numerous rooms of different purposes and sizes were arranged around the courtyard and joined by the porch. On the side wings and in the south, the administrative rooms of the same surface area and arrangement were positioned. The rooms of the northern wing, east and west of the audience hall/triclinium, were heated and intended for longer stays. The number of rooms cannot be determined with any certainty, although it can be assumed that they were of different sizes, the two larger in the north and three smaller in the south (?). Four praefurnia, along with the floor and wall heating systems, were ascertained in the northern rooms. In the first construction phase, rooms e22–23, e24–24a, w24–24a and w22–23 represented one complete area that was heated by a furnace in the northern wall. In the south wing of the building there was a sequence of nine rooms, all of the same size, with a porch in front of them.

In construction phase 2 (from around 330 to the Gothic incursions in 378) a large reconstruction was carried out on the north and south wings and the courtyard of the building, which totally altered the appearance and function of the building. The eastern and western rooms of the north wing were reduced in size by partitioning. In some rooms, brick floors were installed. In rooms e-23 and w-21 two layers of a mortar floor were discovered, which indicate the restoration of the floors from the first construction phase. The walls and the ceilings were covered with paintings. On the north-eastern and north-western part, two magnificent triclinia were added – stibadium A and B. The walls of the stibadia were lined with decorative marble panels and mosaic, and the floors were decorated with mosaic. In the centre of each, there was a fountain. Water was supplied to the fountain in the north-eastern stibadium A via lead pipes (research from 1972), and then piped to the fountain in the north-western stibadium B (2011 research). The heating system was also altered. The praefurnium in room w-21 was no longer functional, as a result of the access to this part of the building having been blocked during the construction of stibadium B. Also, the praefurnium in the eastern part, closer to the north-eastern corner, was no longer in use due to the erection of the partition wall and the division of the spacious north-eastern corner room into two (e-22 and e-23). It is quite possible that the remaining furnaces were also used in the later construction phase. New passageways, about 1.00m wide, with brick jambs and flat arch lintels were built. In the southern part of the building, much reconstruction took place on the entranceway and a complete alteration of the appearance and construction of the southern entrance porch was carried out. The porch was extended and, on its southern wall, 14 brick columns with monumental stone bases were built. Furthermore, the porch facing the courtyard was remodelled and enlarged. In this reconstruction, high quality materials were used for the building of the columns, floors and the fresco painting. In addition, new construction methods such as arches, calottes and semi-calottes were applied.

After the reconstruction had been completed, the appearance of the building was totally changed, along with its meaning, which now conveyed a public, administrative and solemn, ceremonial character. This organisational concept was preserved until the Gothic incursions in 378.

Room partitions and stone walls, noted outside stibadium A and B, in the north-western and north-eastern parts of the complex, belong to the third construction phase (after 380). As far as we can determine at this stage of research, these were large rectangular buildings and it seems that, after 380, the settlement was not at all insignificant. At this moment in time, however, we will set this problem to one side.